

Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының депутадынга кандидаттар

Кызыл хоорайның Калининский № 10 соңгулда округундан Вера Монгулбиевна КУУЛАР

Күш-культура башкызы эртемниг. Москваның күрүне университетинин Тыва филиалында «Социал ажылдакчы» мергежилде бот-өөредилге-биле өөренип турар. Өзүп орав аныяк салгалды кижизидеринге амыдыралының хей чылдарын бараалгаткан. Күш-культура болгаш спортту, кадык-чаагай амыдыралды, ооң иштинде чоннуң кадыкшылының талазы-биле пропаганда ажылынга идепкейлиг киришкен.

1997-1999 чылдарда «Кадык болур дизе?» деп методиктиг ийи ном парлаткан.

Амгы үеде массалыг спортту хөгжүдерин пропагандалаар, республикага күш-дамыр болгаш сагыш-сеткил айтырыгларының талазы-биле ийи программаны белеткеп турар.

Уруу ТывКУ-нуң инженер-техниктиг факультетинин 5-ки, оглу төзүгү факультетинин 4-кү курсунда өөренип турар.

«Меңээ Хоойлужудулга палатазының депутадынга кандидат болуру дээрге, анаа-ла чүткүл, оюн, бир дугаар кижжи болуру эвес, а кижжи бүрүзүнүң бодунуң амыдыралының шынарын бедидеринге, чугула сорулгаларны күүседиринге улуг харысалга-дыр».

ХҮНДУЛУГ СОҢГУКЧУЛАРНЫҢ ЧАГЫГЛАРЫН КҮҮСЕДИП, ОТЧЕТТУГ ХУРАЛДАРНЫ ДОКТААМАЛ ЭРТТИРЕР МЕН.

Бодумнуң бүгү күжүмү соңгулда округунда чоннуң чуртталга-коммунал байдалдарын (бажынарны, одалга системаларын септээринче), хей-ниитиниң туалеттерин тударынче, оруктарны септээринче, урууларның сүт кужуларын ажыдарынче, кудумчуларны чырыдарынче, чаагайжыдылга, ногаан-чыдылга ажылдарын калбартырынче угландыраар мен. Спорт залдарын тудар, уругларга, улуг кижилерге спорт шөлдерин, хоккей ойнаар черлерни ажыдарынче күжүмү мөөнээр мен.

Кудумчуларга кем-херек үүлгедишкннерин эвээжедиринин хемчеглерин алыр. Доктаамал рейдилер чорудар, меге арага продукциялары садар өг-бүлө, квартира айтырыглары

шиитпирлээринге дузалаар милицияның турар пунктузун тургузарын чедип алыр.

Чоннуң ортузунга спорт, культура-массалыг хемчеглерни боттандыраар.

ПРОГРАММАДА КӨРҮП, ТУРАП ЧҮҮЛДЕРИМ:

◆ Бирги ээлчегде назылап кырааннарның, инвалидтерниң, хей уруглуг өг-бүлелерниң, хандырылгазы четпес өг-бүлелерниң социал камгалалының комплекстиг хемчеглерин боттандыраарыңа дузалаар;

◆ Чоннуң боттуг орулгаларын барымдаалап, чуртталга-коммунал ачы-дузаның төлевер системазын өскерттирин чедип алыры;

◆ Экономиканы болгаш үлетпүр өзүлдезин хөгжүдеринге угланган хемчеглерни деткири;

◆ Ие-чаш болгаш уруглар камгалалының айтырыгы, хайгаарал чок чорук-биле демисел, өзүп орав салгалдың эрге-ажыктарын камгалаары депутаттын онза контролонга турар. Социал программаларны долу акшаландыраарын хандыраар.

Хүндүлүг соңгукчулар!

2002 чылдын декабрь 1-де бистиң эрге-ажыктарывысты камгалаар, шын болгаш херектиг хоойлуларны тургузар, республиканың бүгү чонунуң чаагай чоруну дээш ажылдаар бодуус төлээвисти Улуг Хуралга сонгуур бис. Соңгулдаларның түңнелдери соңгукчулардан хамааржыр, кандыг-даа айтырыгны чүтле кады күжүвүс-биле шиитпирлээр бис. Амыдыралдың шынарын экижидер төлээде тоомча чок бооп болбас, тоомча чок болуру — озалдыг байдал-дыр.

2002 чылдын декабрь 1-де болур соңгулдаларга киржип, сагыш-сеткилиңерге таарышкан кандидат дээш бадылаарынче Силерни кыйгырдым.

Силерниң бадылаар участоктарыңар № 4 КПТУ-нуң, ТГЭС-тиң «Жилье» САБ-тиң бажынарнында турар.

Хүндүлел-биле, ТР-ниң Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазынга Калинин №10 соңгулда округундан депутаттың кандидаты **Вера Монгулбиевна КУУЛАР.**

(Халас парлаан).

Кызыл хоорайның Чеховский № 8 соңгулда округундан Сергей Николаевич ӨЛЗЕЙ-ООЛ

Сергей Николаевич Өлзей-оол 1947 чылдың июнь 7-де Кызыл хоорайга албан-хаакчыларның өг-бүлезинге төрүттүнген. Ачазы – Россияның алдарлыг артизи, Тыва Республиканың улустун артизи. Авазы – Каа-Хем районунуң Бельбей чурттуг, орус язы-сөөктүг.

Сергей Өлзей-оол Кызылдың 7 дугаар школазын дооскан, шериг хүлээлгезин Новосибирскиге эрттирген. Кызылдың уран чүүл школазын дооскан. Кадайы Таңдының Бай-Хаак чурттуг, орус язы-сөөктүг.

1986 чылда Свердловскиниң эстрада мастерскаязын, 1998 чылда Чөөн Сибирьниң культура академиязын экономист-менеджер мергежилдиг дооскан.

1990 чылдан эгелеп Тываның күрүне филармониязын директорлап ажылдаан. Ынчан саң-хөө бергедээшкини, акшаның үне чокталганы, шалың үнмези-биле берге үеде ол коллектив бүрүзүн камгалап ап, билдиги ууртукчу,

организатор болуп, филармонияны бут кырынга тургузуп шыдаан. Каш-даа удаа даштыкыже культура делегацияларының удуртукчузу болуп үнүп чораан. С.Н.Өлзей-оол культура-ның Чөөн Сибирь академиязының Кызылда салбырынга башкылап база турган.

2001-2002 чылдарда культура

сайыдының бирги оралакчызы, Тыва Республиканың алдарлыг артизи, Бүгү-эвилел болгаш бүгү-делегей конкурстарының дипломантызы, «Культурага чедишкннери дээш» деп Россияның херек демдээниң эдилекчизи, Тыва Республиканың Чогаалчылар эвилелиниң кежигүну. Хей-ниити ажылдакчы, Россияның концерт ажылдакчыларының эвилелиниң Тыва салбырының даргазы, «Тритон-Саунд» хей-ниити чогадыкчы каттыжышкынының даргазы.

Ийи уругунуң адазы, ийи уйнукуң кырган-ачазы. Чоннуң ыраажызы болгаш артизиниң салгакчызы, интернационалчы өг-бүлөгө төрүттүнген, тыва, орус культураларны бодунда сиңирип алган, өгбелерниң чаагай чаңчылдарын уругларынга болгаш уйнукутарыңа дамчыдып берип чоруур.

(Халас парлаан).

Кызыл хоорайның Ленинградский № 2 соңгулда округундан Олег Ховалыгович ХОПУЯ

О.Х. Хопуя 1953 чылдың ноябрь 25-те Кызыл хоорайга ажылчын өг-бүлөгө төрүттүнген. 1971 чылда Кызылдың ийи дугаар школазын дооскан соонда, күш-ажылчы оруун бөдүүн ажыл-чындан эгелээн. 1972 чылда Красноярскиниң күрүнениң педагогика институтунче өөренип кирген. Ону дооскаш, Кызылдың башкы институтунга күш-культура кафедрасынга башкылап ажылдаан.

1977-1985 чылдарда комсомол эге организациязының секретарындан ВЛКСМ Тыва обкомунуң бирги секретарынга чедир депшээн, ВЛКСМ Төп комитетинин кежигүнүңге кандидат кылдыр сонгудуп чораан.

1985-1987 чылдарда СЭКП Төп комитетинин чанында ниитилел эртемнеринин академиязынга өөрөнгөн, оон партия Тыва обкомунуң килдиз эргелекчизинин оралакчызынга ажыл-

даан.

1991-1997 чылдарда саарылга ажылын кылып турган, 1997 чылдан амгы үеге чедир «Тыва алдын» күрүне бүдүрүлгезинин чингине директорунуң оралакчызы.

Тыва АССР-ниң Дээди Советинин бешки, алдыгы чыыштарының депутаты, Тыва АССР-ниң Дээди Советинин Президиумунуң кежигүну чораан.

Өг-бүлелиг, оолду, кысты естүргөн, уругларыңа үлегер-чижек болуп чоруур.

Программаның кол-кол углангышкынынары

Хоойлужудулга палатазының депутаты:

—үлетпүр болгаш көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезин, тудгуну турумчудуп хөгжүдеринге;

—республиканың экономиказынче инвестицияларны хаара тударыңа таарымчалыг

байдалдарны тургузарыңа;

—саң-хөө-бюджет болгаш үндүрүг политиказын сайзырангайжыдырыңа;

—чоннуң чаагай амыдыралын болгаш социал камгалалын бедидеринге;

—кужунин эргелерин болгаш хосталгаларын камгалаарыңа, корум-чурум болгаш политиктиг турум байдалды тургузарыңа чугула уjurдузалыг хоойлуларны ажылдап кылып уjurлуг.

Депутат кижжи шиитпир бүрүзүн бодунуң соңгукчуларының эрге-ажыынга дүүштүр чорудар, ажыл-чорудулгазын оларның чагыгларыңа дүүштүрер, оларның чурттап турар девискээринге эки байдалдарны тургузар дээш бүгү хемчеглерни алып уjurлуг.

Программаның кол сорулгазы – кижилерге келир үезинге бүзүрелди бээри деп санап турар.

Өнчү, ооң ажыглалы

БАРЫН КАМГАЛААР

Республика болгаш тус чер органнының төлээлери Тываның девискээринде күрүне болгаш муниципалдыг өнчүну хынаар талазы-биле улуг ажылды чоруткан. Республиканың Өнчү комитетинин илеткелин Чазак хуралыңа чугаалашкаш, катап тургузар азы камгалап арттыраар объектилерниң данзызын тургузарын кожуннар болгаш хоорайлар чагыргаларыңа сүмелээн.

Мооң мурнунда ажыл хайныгып турган 908 бүдүрүлгедэ ам ажыл көзүлбестээн, буурап-сандараан, бузук соңгалар, өзектер артынчылары арткан. Оларның үштүн ийиден хей

кезии муниципалдыг, хуужуткан өңчүге хамааржыр. Көдээ ажыл-агыйның 599 объектизи катап тургузар аргажок сандараан.

Бодал чок чоруткан хуужудулганың түңнелинде совхозтарның өнчүзү хуу бажынар эзелеринче тарай берген. Техниканың 40 хуузун (кооперативтерниң) үптөп-тонаан, Саян артынче чежени «сунупканын» кым-даа санаваан. Барык ажыл-агый бүрүзүңге турган ыяш дилдирер механизмнер шуут артаан. Бии-Хем кожунунда «Саян», «Аржаан», «Хадың» көдээ ажыл-агый бүдүрүлгелеринге, Каа-Хем кожунунда «Бүрен», «Суг-Бажы», «Каа-Хем» бүдүрүлгелерге тургускан комиссиялар эң багай ажылдаан.

Өнчүнүн бүгү хевирлеринин

бүдүрүлгө ажылын организастаарыңа удуртукчунуң ролю чугула деп түңнелди Чазак кежигүннери кылган. Бүдүрүлгениң ажылдап азы ажылдавайн турар салым-чолу чогуу-на харын удуртукчудан хамааржыр. Мооң уjurунда күрүне бүдүрүлгелеринин удуртукчуларын томуйлаар чурумну хоойлужудулга-биле дүүштүрери, бүдүрүлгө өнчүзүн хүлээп алып, хүлээдип бээр акт талазы-биле көрээни олар-биле чарары чугула апарган.

Көдээде бажынар ээлери чурттаар черлерин каапкаш чоруптар азы бузуп алгаш чоруй баар чүүлдер көвүдээн. Суму болгаш кожун чагыргалары ындыг ээлерге хамаарыштыр чүнү-даа кылып шыдавас апарган,

чүге дизе ол дугайын хоойлуда айытпаан, суд чүглө өнчү эезинче чая шиидип каар. Эрткен чылын милиция бо талазы-биле 191 кеземче херээн оттурган, олардан чүглө бир-ийи херек судка кирер.

Тываның девискээринге бүгү хевирлерниң өнчүзүн шын ажылгаарынче, арттыраарынче кичээнгейни ТР-нин Чазак Даргазының бирги оралакчызының хүлээлгезин күүседип турар Алексей Мельников угландырган. Катап тургузар ажылдар, оожум-даа болза, эгелеп турары өөрүнчүг. Адыр-Кежиг суурда тууйбу цеге, Тоора-Хемде септелге-тудуг эргелели ажылдап, Ийде совхоз конторазын уруглар сады кылдыр эде тургускан. Эрзин, Тес-Хем кожуннарда хей бажынарны катап тургузарыңа Чазак дузалаан.

Альберт ХОМУШКУ.

Төрүттүнген хүнүңер-биле

Хүндүлүг Владимир Баринович БАГАЙ-ООЛГА төрүттүнген хүнү-биле изиг байыр чедирбишаан, эки кадыкшылды, хей чедишкннерни, улуг аас-кежикти болгаш ДЕКАБРЬ 1-ДЕ болур Улуг Хуралдың соңгулдаларыңа политиктиг удурланыкчыларыңа ажып эрткеш, чүглө ТИИЛЕЛГЕНИ чедип алырын күзедивис!

Төрелдери, чоок кижилери, эштери, чаңгыс-классчылары.

БУРУУ ШААП ТУР БИС

ПАРЛАЛГА АЛБАНЫНЫҢ МЕДЕГЛЕЛИ

Сөөлгү үеде массалыг информацияның чамдык хамаарышпас четпестеринде, тодаргайлаарга, неделя санында үнер "Риск информ" солунда эки хынаттынмаан, а чамдыкта харын-даа Хоойлужудулга палатазының депутаттарының, ниитизи-биле республиканың күрүне эрге-чагыргазының хоойлужудулга органының ажылын нүгүлдөп, кижилерниң ат-алдарын, төлептиг чоруун куду көрүп турар материалдарны парлап турар апарган. Солуннун журналисттери сайзырангай ниитилелди нормаларында көрдүмдөөн бодалдарны илередирин оралдажып турар.

Неделя санында үнер ол солуннун журналисттери боттарының бодалдарын дамчыыр чугааларга, бодалдарга үндезилеп бижип турар. Чижээ, "найысылалда болгаш республикада шыңгы медээлер үнген", "чугаалажып эрткенни чугаалажып турар", "шын боор деп чугаалаан", "болган ышкыш...", "магачок...", "бодаарының үндезини бар деп бодай-дыр бис..." дээн хевирлиг.

Бодунун ээлчээнде Хоойлужудулга палатазының парлап албаны Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының ажыл-чорудулгазы эгелээн үеден бээр "Риск-информ" хей-ниити-политиктиг болгаш ажыл-агый солунунун редакциязының төлээлекчилери палатаның азы оң комитеттериниң чаңгыс-даа хуралының ажылынга киржип келбээнин, чаңгыс-даа хоойлу төлөвилели-биле кээп танышпаанын, медээ болгаш тайылбыр материалдары алыр дээш парлап албанынга келбээнин, бодалдар солчур дээш депутаттар палата удуртулганы-биле ужурашпаанын, редакцияны сонургадып турар айтырылганы алыры-биле келбээнин "чүглө бодал турар эвес,

харын көрүп турар" деп дыңнадып болур. Массалыг информация чепсектериниң чамдык кезиниң медээлер чыып алыр, непередир талазы-биле ындыг туружун чоннун мерген угаанында арткан тывызыксыг "илчирбелиг чайганыр орнунга мегелээни дээр" деп сестери-биле илередири чөптүг болгу дег.

Хоойлужудулга палатазы болгаш оон парлап албаны бодунун ажылының баштайгы хүнеринден-не массалыг информация чепсектери-биле боттук турушту ээлеп, журналисттерниң профессионал ажыл-чорудулгазынга эргежок чугула байдалдарны тургузар, хамаатыларның медээ алыр эргелерин хандырар дээш ажылдап келген. Бистер Хоойлужудулга палатазының ажыл-чорудулгазының дугайын Тыва Республиканың чонунга долзу-биле, ажык-чарлыг, бүгү талалыг дыңнадыр дээш ажылдап турар бис. Хоойлужудулга палатазы 2002 чылдын ноябрь 15-те Хоойлужудулга палатазының чаңгыс журналистер ажылының дугайында чаа Дүрүмнү бадылаан.

Сөстүн хостуг болур эргезин, массалыг информацияның хостуг болур эргезин хүндүлөп турар бис, ынчалза-даа кым-даа болза, ол хосталгаларны соора ажыглаар эргези чок деп санап турар бис. Хоойлу журналисттерниң профессионал ажыл-чорудулгазын боттандырар эргезин магадылап, оларның ат-алдарын, төлептиг чоруун камгалап турар, оон-биле кады хамаатыларның болгаш организацияларның эргелерин, хоойлу езугаар эрге-ажыктарын, ат-алдарны, төлептиг чорукту хүндүлээрин журналистерден хоойлу негеп турар.

ТР-ниң Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының парлап албаны.

БАГАЙ ХҮРҮМНЭЭШКИН

Мырынай чаа үнген "Риск информ" солуннун 42 дугаарында Чазак Даргазы Ш.Ооржакты Москва хоорайның Төп клиника эмнелгезинде долганчында рак аарыын тодаргайдыр биле шинчидип турар деп медээлээн.

Хар-назын болгаш аарыгнын чада байдалының кезишкин сөөлүндө 5-7 чыл чурттаар ийикпе, "аарыг кижин" инвалид болу берзе, оон удурланкчылары Чазак даргазын солунунга чедир айтырыг көдүрүп ажылгай бээр чадаваз дээн одургалары: бирээде, "Сезик-биле аарыг, сүзүк-биле эттинер" деп үлегер чугаада сөглээни дег, Шериг-оол Дизижикивичиниң сагыш-сеткил байдалына болгаш хей-ниити ортузунга чазактын туружун баксырады хүрүмнекээни ол солуннун багай туружун илередип турар. Бо медээни хей-ниитиниң кадык-чаагай байдалына багай салдар чедирип болур деп түнедивис.

Часкаар кыжын бир хамчыргак "чугаачы" "Шын" солунга ойнай-сылдай Ооржак Дарганын

бо чылын чылы кирген болгаш берге аарыг деп бижээн. Бөдүүн кижилер Чазак Даргазының сүлдези улуг, оон чылы-даа кирзе, аарыг-даа болза, (аарывас кижин деп кижин чок-ла болгай), даргавыс экирий берзин деп эки сеткил сеткип чоруур бис. Ынчангаш №42 "Риск" солунда үнген "Все мы смертны" деп медээни кара сагыштыг кижиниң эки эвес медээни деп көргөш, хей-ниити мурнундан буруу шаап тур бис.

Черлиг-оол КУУЛАР, Тываның Чогаалчылар эвилелиниң даргазы, ТР-ниң алдарлыг чогаалчызы.

Черлиг-оол Чашкырмаевичиниң бижээн болгаш чугаалаан чүүдлериниң бүрүн катчып, оон-биле чөпшээрэжип турарымыз шын.

Монгуш КЕНИН-ЛОПСАН, төөгү эртемнериниң доктору, Тываның Улустун чогаалчызы.

Александр ШОЮН, Тыва Республиканың культуразының алдарлыг ажылдакчызы, "Сылдысчыгаш" солуннун кол редактору.

НҮГҮЛДҮН НҮҮРҮ ЧОК

Хам-калчаа материалдары-биле өскелерден ылгалып турар хөлүн эрттир "сарыг" солуннарның бирээзи "Риск информ" деп солуннун сөөлгү 42 дугаарында ам база-ла ыят чок халдашкынар кылдырган. Оларның эрге-чагырга чедип алыксааш, шагдан тура-ла, номчукчуларының бажын төөреткен материалдарын бо кижин номчааш, доп-дораан холун чуп алыксай бээр: ол хире хирлиг-чуттуг. Арын-нүүр чок, ыдыктыг чүве-даа чок калган кижилер ол редакцияның артында турар болгаш нүгүл долган материалдарына авторнун адын безин салбас, кортуу-биле чаштынып алгаш, "Политика килдизи" деп каар азы номчукчуларны бижээн деп меге аттар салгылап кааш, боттарының чугаалаксаан кара бодалдарын оларны дамчыштыр илередип каан болур.

Ноябрь 20-де үнген "Риск" солунда "Медээлер" деп эге адаанда эмчи дүрүмнерин каржызы-биле хажыткан чүүлдө "ТР-ниң Чазак Даргазы Москвада Төп клиниктиг эмнелгеде узун шөйүндүзүндө рак тывылган талазы-биле шинчидип турар" деп көк меге медээни парлаан. Ол нүгүл-биле олар боттарының чажыт изиг күзелдин илереткен болгаш өске кижиге бак сагышты күзээни илдеп. Артында-ла "ол аарыг соонда, дораан өлбөс-даа бол, мергежилдиг кезишкин соонда, аарыгның болгаш назыхарның байдалы-биле 5-7 чыл хире-ле чурттаар" деп бижип алганнар. Кандыг кончуг кижизиг эвес, каржы, доң баарлыг кижилер ол солунда ажылдап турар чүве ийик, чеже-даа көөр хөөн чокталыр болза, анаа орта кижин дайзынынга безин өлүмнү күзевес. Ол кандыг-даа езу-дүрүмге дүүшпес, бак, хүрүмнүг, кара сагыш оларның боттарына дедир эглип келиринден безин чалданмааннар. Чогум кымнарның ынчаар калчаарап турарын билир бис, адын адап канчаар. Адын адапкан дээш безин судка кирип, хензиг чүве ужуң чаргылдажып тургаш, анаа "бизнес" кылып амдажып берген улус-ла болгай.

Боларның кара нүгүл-биле Ш.Д.Ооржакты карартып турар чылдагааны билдингир: эрге-чагырга чедип чадааш, өжөөн-кылык кыпсып турарлары ол. Оларның чамдыгы үндезин омак-сөөктүг кижилери удуртукчулар болуп, судьяларда база тыва аттарлыг улус ажылдап турар деп буруудадыр чыгыы болуп турар. Мынчап кээр болза, үндезин чурттакчылар ажылдаар, чурттаар эрге-даа чок болур ышкыжыл? Бирги удуртукчулар болуп тывалар ажылдап турар дээш ол хомудап турар. Таптыг сайгарар болза, кандыг-даа кызып-кыйышкын болбайн турарын шупту билир бис. Харын-даа өске сөөк кижилерни тываларның хүндүлээчел чаңы-биле багай эвес олуттарда ажылдадып турар болгай. Оон ангыда тус черниң чонунун санын база барымдаалаар апар. Өскээр чугаалаарга, кезек оппозиционерлерниң талазындан национал айтырыгны чидиглендирер чүткүлү илереп турар.

Сактырга, орус, тыва чоннар азы-сөөк ылгашкаш, аразында чөрүлдежип туруп алыр болза, ол айтырыгны чидиглендирерин күзеп турар кижилерге кончуг эки болур-даа ышкыш. Республикада турум байдал оларга херекчок, хамык улус доктаамал хөлзеп, уш-баш чок негелделер-биле эрге-чагыргаларже "халдап" туруп алырын олар күзеп турганзыг-даа. Ийет харын, чамдыктарның "сарыг" солуннар ажыдып алгаш, оон арыннарның мындыг сорулгаларга ажыглаксаанын оларның хирлиг-чуттуг материалдарындан, кара нүгүлдээшкениннен эскерип болур. Бо улус хоойлу-дүрүмнү арта басып, кедереп-ле турарлар. Массалыг информация чепсектериниң дугайында хоойлу езугаар журналист кижиниң эргелерин, ол хамаанчок бүдүн редакцияны хамаатыларның эркызы, назы-хары, азы-сөөк хамаарылгазы, дылы, шажынга хамаарылгазы, мергежил, чурттап турар чери, ажылы, политиктиг бүзүрелдери дээш бактаан материалдарны непередиринге ажыглап болбас. Хоойлунун чаңгыс бо чүүлүн безин көөрге, эрге-чагырганың төлээзи, Төрөөн чуртунун хамаатызы болур Ш.Д.Ооржакты "Риск информ", "Столица" деп редакцияларны таварыштыр сагышты-биле хөлүн эрттир куду көрүп, дорамчылап, нүгүлдөп турарының байдалын ук солуннарны номчуп турар улус эскерип, билеп турар болбайн аан.

Мындыг янзылыг кижиниң мөзү-бүдүжүн дорамчылаарының байдалы оларда доктаамал апарган болгаш ук солуннарны тургузуп алганының кол чылдагааны — чүглө Ш.Д.Ооржакты, оон командазын, дөргүл-төрелин, харын-даа республиканың үндезин чурттакчыларын карартып-бактаары-даа ышкыш сагындырып турар. "Ажыл-даа кылып билбес, арагалаарына өй, орус чон көжүп чоруй баар болза, бергедээрлер" дээн уткалыг чүүдлерни оппозицияның чамдык төлээлери домактанып, демги солуннарына парлап үндүргүлээн. Оон ангыда шупту-ла чүвени Ш.Д.Ооржак-биле холбап, кымның-даа багын анаа чарбып турарлар. Кижин бүрүзү бодун боду харылаар ужурул эвес чүве бе?

Чон шупту-ла калбаа-биле ындыг эвес, бо үе-шагның аайы-биле кайы-даа чон ортузунда арагалаар, кижин мөзүзүн оскунган, төлептиг эвес, хоозурап баткан кижилер бар. Ол дээрже бүгү Россияның таваржып турар бергелери-дир. Ону чаңгыс-ла эвээш санныг чонга болгаш Ш.Д.Ооржакка шамнаарга, кайын болур. Харын-даа эвээш санныг чоннарның онзагай боткультуразын, дылын, езу-чаңчылдарын камгалап арттырар дээш хемчеглер алдынып турар. Ынчалза-даа үстүндө адаттынган редакцияларның артында турар чамдык кижилер тывалар ындамында хей ажылдап турар, орус-тар эвээш дээш артыкташкын үндүрүп турары чараш эвес, шынга база дүүшпес. Ынчангаш массалыг информация чепсөөн чонга ажыктыг эвес, а тодаргай кижилерге удур ажыглап, ону

чоннар аразында таарымчалыг эвес байдалдар тургузарынче угландырар сагышты хоойлудүрүмге чүүлдешип турар. "Риск информ" солуннун редакциязының чорудуп турар мындыг информастыг политиказы шагда-ла хоойлуну арта басып турарын эрге-хоойлу камгалаар прокуратура органнары эскерип көрүп-ле турар боор. Парлап органының экстремисчи угланышкынның материалдарына үндезилээш, ук солуннун дүжүренинге чедир хемчег ап болур болгай. Кеземче чок боорга, кедереп баарының таварылгазы "Риск" солуннун талазындан көстүп турар. Оон тургузукчуларының бирээзи ышкыш, чаңгыс эпчок сөс дээш-ле суджып турар болза, бо редакция моральдыг когарал төлээр дээш шагда-ла ядарап калган турбас бе. Ынчалза-даа ядараар байтык, оларның номер санында парлап турар материалдарының аяны дам кедереп, тура-хөңүнүн улгадып кел чыдары тодаргай болуп турар. Олар ышкыш хензигийне чылдак тып алгаш, суджып маңнаар хостуг үе-шак, күзел-даа улуста чок.

Оларның бодал, санап турары-биле алырга, республикада өөделиг чүү-даа чок, эки кижин-даа артпаан, эрге-чагырганың төлээлери шыңгы эвес, сонгулда комиссиялары, депутаттар, судьялар шупту саттынган, шынын чугаалап турарлардан чүглө олар арткан байдалдыг. "Бодунун бажында тевени көрбөй, эжиниң бажында тевени көрүп каар" деп чүве бо ыйнаан. Эрге-чагыргада оппозицияның улусу эвээш болурга, аңаа кээп кылыктанып турары илдеп. Чамдык бүзүрээчел улус ол "Риск" солуннун парлап турар чүүдлерин номчааш, "Хаа, ындыг турганы кай, кончуун аа" дигилээр болгай. Ийет харын, четпестер, кара хөлгелер бистин амыдыралымыста бар болбайн канчаар. Бак кижилер база бажын ажыг. Ол дээрже кижин төрөлгөтен тыштып келгени-биле катый тыштып келген чүүлдер ышкыжыл, ону кым-даа канчап шыдаваз. Делегейде дески чүве бар эвес. "Риск" солуннун авторларының боттарын ынчаар сайгарып көөр болза, та кандыг чуг кастынып кээр.

Рынок экономиказынче шилчилге-биле холбашкан хей бергелерни ажып эртер дээш республиканың удуртулганы, Чазак Даргазы Ш.Д.Ооржак болдунар-ла хемчеглерни ап, аажок күженишкенин ажылдап турарын кижин бүрүзү көрүп турар. Бо күзедир Шериг-оол Дизижикивич Тываның келир чылгы бюджетин камгалап, Москвада чай-хос чок ажылдап турар болгай. Аарыг чай безин чок, кайда-чүде кижин сагыжынга кирбес "рак" деп чулчуруп канчаарлары ол. Мындыг үеде республиканың чону бот-боттарына дузалажып, сагыш-сеткил талазы-биле тос-башка чоруй барбайн, чаңгыс демниг болуру тон чугула. Ынчангаш "Риск" деп солунда бак сагыштыг нүгүлчүлөргө бүзүрөвейн, республиканың келир үези дээш, эки амыдырал дээш чүткүлдүг болуп чурттаарындан кедилг чүве чок.

Надежда ЭРГЕП.

ЧУРТТАКЧЫЛАРНЫ ХОМУДАТПААН

“Тывакоммунэнерго” КУБ-тун Улуг-Хем Чаа-Хөлдүң, Өвүрнүң, Барыын-Хемчиктин, Бай-кожуунда Шагаан-Арыг участогу барыын Тайганың, Мөңгүн-Тайганың хоорай, суурларын кожууннарнын: Улуг-Хемнин, Чөөн-Хемчиктин, чырык, чылыг-биле хандырып турар.

Ол ажил-агыйның кол инженерини Нина Алексеевна Солнованың биске дыңнатканы езугаар алырга, ук участока барыын кожууннарнын ажил-агыйларының ниити ерези электри энергиязы дээш 1 млн. 370 муң рубль, чылыг дээш 500 муң рубль бооп турар. Ынчангаш каттышкаш, 2 млн. 380 рубль бооп турар. Чырык, чылыг өртээ төлээринге хамаарыштыр шалыпчы ай чарлаттынган соонда, акша-хөреңги ук участокуң агар санынче кээп эгелээн. Чоокку хүннерде төлеттинген өрелернин түнү, Нина Алексеевнаның билири-биле, 204 муң рубль болган. А барыын кожууннарнын чурттакчы чонунун чырык, чылыг дээш өрелеринин түнүн база оларнын бо шалыпчы айда канчаар төлеттинип турарының дугайында медээлерни

Нина Алексеевна чугаалады.

Эң берге чүве чылыг дээш өрелернин хөйү-биле “Каа-Хем” хөмүр-даш уургайы КФУБ бээр ужурулуг хөмүр-дашты дыка эвээшти чорудуп турар. Шагаан-Арыг участогунун курлавырында чүгле 1 муң 300 тонна хөмүр-даш бар бооп турар.

Шагаан-Арыгнын улуг одалга котельнаязынын начальниги Н.Г.Баутиновтун дыңнатканы-биле алырга, ук одалга системазына кышкы сезон дургузунда 24-25 муң тонна хөмүр-даш хереглеттинер. А хүнде одаар хөмүр-даш 100 тонна.

—Хөмүр-даш чедирилгези дыка багай-дыр. Хүнде биске чүгле 100-150 тонна хөмүр-даш эккээр. Эккелген хөмүрнү дараазында хүн-не одалтар-дыр бис. Бир эвес чангыс-ла хүн хөмүр-

даш чедирилгези болбайн баар болза, халап болур. Одаар чүүл чок калганывыс ол. Ынчангаш хөмүр-дашты баш удур хөйүнү

эккеп алыксаар-дыр бис. Ол хирезинде чылыг дээш өрелернин хөйү-биле ону ынчаары болдунмас-тыр — деп, Н.Г.Баутинов хомудап чугаалады.

Шагаан-Арыг хоорайны чылыдып турар улуг котельнаяда ажилдакчылар болгаш ажилчиннар ниитизи-биле 160 кижиле чылыдап турар. Олар мергежил аайы-биле аңгы-аңгы бригадаларга үстүп алгаш, 4 ээлчег-биле аңгы-аңгы хүннерде улуг одалга системазын ажилдадып турарлар.

Ажил ыш-бустуг, өл-шык черде болгаш канчаар-да аажок берге. Ындыг-даа болза ук Шагаан-Арыгнын улуг одалга системазынын ажилына чурттакчылар чангыс-даа хомудап көрбөөн.

Эң эки ажилдыг деп токарь Виктор Назын, слесарь Алик Ховалыг, канчакчы Омак Ховалыг, машинистер И.И.Кирыков, Леонид Натпит, диспетчер И.И. Нигматзянов, лаборантылар Елена Түлүш, Айлаана Чыргаланмай — олар мактадып турар.

Ук улуг котельнаянын ажилчиннарынның шалыңы бо чылдың апрель айдан бээр төлеттинмейн турар. Ажил төлевири дээш ук ажил-агыйның ажилчиннар мурнунга ерези 2 миллион рубль чедип турар.

Борис ОНДАР.

ЧУРУКТА: эки ажилдыг токарь Виктор НАЗЫН.

ЧЫЫЛДА УЛАМЧЫЛАВЫШААН

Бо чылдың октябрь 28-тен эгелеп ТР-ниң Чазааның чарлааны чылыг, электри энергиясында өрелернин чылдазының талазы-биле шалыпчы айы доостур кырында келген. Ол талазы-биле тодаргай хемчеглерни алганы чөптүг болуп бадыткаттынган. Энергетиктерниң чугаалап турары алырга, кышкы чүгээр алып болурунун аргазы тургустунган.

Чуртталга-коммунал ажил-агый системазында тургустунган төлевирилер дугайында хоойлу херек кырында күүсеттинмейн барган. Күрүнениң чуртталга-коммунал ажил-агыйларына тургускан өртектери орулга кириер хамаанчок, ооң чарыгдалын дуглап шыдаваан.

Республикада чылыг, чырык өртөөн таарыштырар талазы-биле харыылап турар девискээр энергетика комиссиязының даргазы Мерген Анай-оолдун чугаалап турары-биле алырга, чылыг, электри энергиязының өртөө Сибирьнин өске девискээрлеринге көөрдө, Тывада улгатпайн турар. Бо чылдың сентябрьдан эгелээш, республикада 1 квт/шак электри энергиязының өртөө 56 көпөөк, ол Алтайда — 92 көпөөк, Новосибирскиде — 64 көпөөк болуп турар. Чылыг дээш бир айда 292 рубльди төлээр. “Херек кырында эң бичи хергелелдин негелдезинге дүүштүр санап тургаш үндүрген, а бир эвес ону оон улгаттырыштар болза, чурттакчы чон төлөп шыдавайн баар” — деп, Мерген Кыргысович чугаалап турар. Ынчангаш чамдык кижилернин Тывада чылыг, электри энергиязының өртөөн үндезин чок өстүрген деп турары бадыткаттынмайн турар.

Ноябрь 27-нин медээзи-биле алырга, республикада чылыг дээш ниитизи-биле 14 млн. ажыг рубль чыгдынган. Электри энергиязы дээш 2546 муң рубль кирген. Республикада чылыг, чырык өрөзиниң чылдазы дээш ажилдап турар ажилчин комиссияларнын ажилы идепкейлиг чоруп турар. Электри энергия-

зының чылдазы дээш Кызыл хоорайда ажилдап турар ажилчин комиссиянын кезигүннери 7195 бажынарга чедип, 3798 муң рубльдин квитанциязын бижип берип, 3128 хамааттыларны сагындырган. Шалыпчы айда Кызыл хоорайнын чурттакчыларындан 5593 муң рубльди чыыр тургаш, ам чыып алганы — 390 муң рубль. Байдал дыка нарын, 243 бажынарга чырык бээрин түр соксаткан. Ам канчаар, албадал-

биле алып хемчеглерни ажиллап эгелей берген. Кыштын соогунда чырык чок орап деп айтырыг дыка берге, ол бажынарда кандыг кижилер чурттап турарыл, ол база нарын айтырыг. Бо айтырыгга хоорай чагыргазы киржи, чөптүг түннелди үндүрзе эки.

“Тываэнерго” АН-ниң харыылап турары колхоз, совхоз төптөри көдээ суурларнын чурттакчылары өре чылдазының шалыпчы айында 977 муң рубльди чыыр тургаш, **бо хүннерде 1081 муң рубльди** чыып алган. Бердинген планын күүседипкен. Бай-Тайга кожуунун суурлары **44,5 муң рубльди чыыр тургаш, 93,5 муң рубльди** чыгган, планын ийи катап ажыр күүсеткен. Чөөн-Хемчик кожуунун көдээ суурлары **34,9 муң рубльди чыыр тургаш, 175,5 муң рубльди** чыып, планын беш катап ажыр күүсеткен.

Көдээ суурларда электри энергиясында өрелер чылдазының талазы-биле эң багай ажилдап турар кожууннар (Би-Хем планын — 44,7 хуу, Сүт-Хөл — 32,1 хуу, Чеди-Хөл — 13,7 хуу, Чаа-Хөл — 26,2 хуу) олар хамааржыр.

“Тывакоммунэнерго” ККБ-ниң харыылап турар кожууннар төптөри суурларнын ниити ерези 16944 муң рубль, шалыпчы айда 4582 муң рубльди чыыр тургаш, 1275 муң рубль чыып ап, ниити планын 30 хуу безин чедирейн турар. Кызыл-Мажалык, Мугур-Аксы суурларда, Туран хоорайда электри энергиязының чылдазы багай эвес чоруп турар.

Сергей ХЕРТЕК.

ДЕТКИМЧЕНИ БЕРГЕНИ ДЭЭШ

Бо чүдүдү бижирин сөөлгү үеде солунга үнүп турган материалдар, дамчыыр чугаалар мени албадапты. Чугаа аныктарнын чуртталга комплекзинин (АЧК) дугайында болур.

1987 чылда бүдүн ССРЭ-де ышкаш, Тывага Чазактын шийтири-биле бажың чок аныктар боттарының холу-биле бажың тудуп алып шимчээшкин эгелээн. Кыска үеде бүдүн микрорайонун төлевилели тургустунган. Алды 141 аал чурттаар чечек салбаа ышкаш бажыңнарнын ортузунга школа, уруглар сады дээш, өске-даа социал объектилер төлевилелде кирген турган.

Чарлал соонда хып дээн анык 20-30 аразында язы-бүрү аймак-сөөктүг 100 хире аныктар АЧК кезигүнү атты алдывыс. Кезигүн болурда, тускай конкурсту эртер, АЧК-нын уставы-биле таныжар, арагачы, кем-херек-биле холбашкан кижилерни дораан үндүрүптөр. Ажилгыр кижиле шыдажыр. Чамдык улус “Силернин оонар хей чүве-дир, чүү-даа бүтпес” деп-даа турдулар. Ынчалза-даа бистин бүзүреливис улуг турган.

Бистин аравыста эмчи, башкы, чогаалчы дээш, кымнарны чок дээр. Тууйбу салыр курстарны эртер алгаш, ажилче шымнып-ла кирдивис. Бажыңнын оңгарын казып турда, бир кезек улус Иван Ярыгин аттыг спорт комплекзинин улуг, биче бассейннерин тудуп кааптывыс. Оң-биле чергелештир чаа поликлиника, амьдырал хандырылга комбинаты, типография

бажыңы (амгы садыг-делгелге төвү) дээш, өске-даа тудуг объектилеринге бистин кириген үлүг-хууус улуг.

Биске ол үеде дыка-ла берге турган. Чижек кылдыр бодумну кирип көрейн. Өөм ишти өөренип турду, 3 уруум садик чоруп турган. Акша чедишпес. Ынчангаш ол уруглар садынга таңныылдап, кудумчу аштап, хүндүс тудуг ажилдап, чай чок-ла турдум. Кыска кижиле үш чылды ынчаар эрттирдим. Бодум дээди эртемниг-даа болзумза, уруглар чашта, бажың чокта канчаарыл ам. Өске эштерим база-ла менден дорайтавас.

Бажыңнывысты 80 хуу тудупкан бис, сонга, хаалга салдынган, эвээш ажилдар арткан турда, хоорай Совединиң шийтири-биле ордерге солуп алып таңмалыг документини алдывыс. Ында бистин бо бажыңдан алып квартираның дугаарын бижээш, ыяала алып деп магадылап каан. Улуг ССРЭ буурап дүткен, бажыңнывыс-даа үптөттинген. Сагышсеткил караңгылаан. Эрткен он ажыг чылдарда чуртка дыка берге турганын билир бис, ынчалза-даа Россияда кара чангыс чону өзүп турар девискээр Тыва болгай. Ынчангаш чурттаар чер айтыры кочуг берге.

Март айның эгезинде Чадаана

хоорайга Шериг-оол Дизижинович соңгукчулар-биле ужуражып турда, бо АЧК-нын бажыңны дугайында айтырарымга: “Ийе, тудар бис, бо чылын-на эгелээр бис” — дээрге, сагышсеткил чырып келген. Шынап-ла, ол бажың ам удаваас ажыгылга кирер деп барды. Мооң мурнунда Президентивис турган, ам чаа соңгуктан Чазаавыс Баштыңы Ш.Д. Ооржак сөглээн сөзүңге ээ болур кижиле деп чүвени ам база катап бадыткады.

Чоокта чаа ТР-ниң Чазаа “Республикага анык өг-бүлелерни чурттаар оран-сава-биле хандырап дугайында” доктаалды хүлээп алды. Ону Улуг Хуралга бадылаары арткан. Бо программа бистин байдалывыска материалдыг, юридиктиг баазанын тургузуп болур деп бодалдыг мен.

Бо чаа туттунган бажыңга бодувустун үлүүвүстен арткан 40-50 квартираны чурттаар бажыңы чок анык өг-бүлелерге кредитке-даа берип болгай-ла. Ынчангаш эрте дээр, Кызыл хоорайга бир дугаар аныктар бажыңын тудуп доозарына деткимчени бергени дээш, эш-өөрүмнүң мурнундан Шериг-оол Дизижиновичге четтиргенивисти илереттим. Амгы үеде бажың алырда херек документилерни даргавыс Сергей Кууларда хүлээди бердивис.

Шолбан МОНГУШ.

Чадаана хоорай.

ҮНДҮРҮГ АЛБАНЫ САГЫНДЫРЫП ТУР

2002 чылдың июль 1-ге чедир бүрүткел эрткен юридиктиг эргелиг организацияларнын төлөөкчилери 2003 чылдың январь 1-нин хүнүңге чедир үндүрүг инспекцияларына боттарының организацияларының дугайында, чаа бүрүткел эртерибиле, дыңнадыларны кириер хүлээлгелиг.

РФ-тиң Үндүрүглер болгаш чылдаалар талазы-биле яамының ТР-де эргелелинин юридиктиг эргелиг организацияларны бүрүткээр болгаш үндүрүг төлекчилерин учетка алып килдистин ноябрь 21-де берген медээзи-биле алырга, ниитизи-биле юридиктиг эргелиг организациялардан 823 медээлер, билдиреишкюннер болгаш дыңнадылышкынар кирген. Оң иштинде чаа болгаш-эде тургустунган 73 организацияны юридиктиг эргелиг организацияларнын чангыс аай күрүне даңзызынга кириген. Организацияларны дүжүреринин дугайында 82,

а ажилын соксатканының дугайында 13 билдиреишкюн кирген. Ол болза ниити кирер ужурулуг дыңнадыларнын 25 хуузу болуп турар.

Ынчангаш юридиктиг эргелиг организацияларнын төлөөкчилеринге катап база сагындырары артык эвес. Олар 2003 чылдың январь 1-ге чедир үндүрүг органнарынче, юридиктиг эргелиг организацияларнын күрүне даңзызынче киргениниң дугайында херечилелди алыры-биле хоойлу езугаар көрдүнген медээлерни кириер хүлээлгелиглер.

Хоойлунуң бо негелдезин күүсетпезин таварылгада, үндүрүг органының негелдези-биле ыңдыг юридиктиг эргелиг организацияга хамаарыштыр дүжүрер шийтирми суд хүлээп алып эргелиг.

РФ-тиң ҮЧЯ-нын ТР-де Эргелелинин үндүрүг төлекчилери-биле ажил чорудар килдизи.

ЧАРЫЛБАЗЫМ ЧАЛЫЫ НАЗЫН

ЧУРТТААР ОРАН-САВАЛЫГ БОЛЗА...

ТР-ниң Аныяктар херектериниң талазы-биле күрүне комитеди аныяк өг-бүлелерни чурттаар оран-сава-биле хандыраар тускай сорулгалыг республика программазын белеткеп кылган. Бо программага хамаарыштыр тайылбырдан бээрин ТР-ниң Аныяктар херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң даргазының оралакчызы Орланмай Дадар-ооловна КУУЛАРДАН бистиң корреспондентивис дилээн.

—Россия Федерациязының Чазаның 2002-2010 чылдарда «Чурттаар оран-сава» деп тускай сорулгалыг федералдыг программазынче кирип турар «Аныяк өг-бүлелерни чурттаар оран-сава-биле хандыраарының дугайында» 2002 чылдың август 28-те үндүргени 636 дугаарлыг доктаалыга дүүштүр республика программаны республиканың Тудуг яамызы-биле ажылдап кылган бис. Ол төлөвилелди Тыва Республиканың Чазаа деткип, Дээди Хуралдың Хоойлужудулга палатазынга көөр кылдыр чоруткан.

Программаны чаа өг-бүлелер туткан, ажы-төлдүг база уруглуг болур деп турар аныяктарга бажың-балгат айтыры чидиг болуп турарын база көдээ черлерде аныяк тускай эртемниг специалистер чедишпейн турарын барымдаалап кылган.

—Кандыг хевирге дуза көргүзүлгү база программага киржир аныяк өг-бүлениң назы-хары кайы хире болурул, Орланмай Дадар-ооловна?

—Аныяктарга дузалаар программада күрүне бажың халас бербес, садып алырынга дузалажыр. Күрүнениң деткимчезиниң

кол хевирин болза аныяк өг-бүлелерге берген азы туткан бажыңның өртэниң 30 хуузу олар төлөптөргө, артканын 10 чыл иштинде эвээштөп төлээр арганы бээр. Эгиттинген акшатагерик дедир-ле программаже кирип, өске аныяктарны деткиринге ажыглаттынар, ыңчаарга дыка хөй аныяк өг-бүлелер боттарының чурттаар оран-сава талазы-биле байдалын экижидип алыр аргалыг болур.

Дузаны, шынап-ла, бажың-балгады чок, ажыл-агыйлыг аныяктарга көргүзүр. Аныяк өг-бүлениң кижигүннеринге ада-иези, акы-дунмалары, дөргүл-төрели санаттырбас. Бир кижиниң нормазы — 18 дөрбелчин метр. Оон ыңай төлөвилелдиң киржикчилери бажың алган соонда, уруглуг апарып азы бичии кижиге азырап алганда, 18 дөрбелчин метрнин өртөөн төлөп алырынга акша дузаламчызын көргүзүр.

Бир демдегеп каар чүүл болза өг-бүлениң ээзиниң кайы-бирээзи тус чер чагыргалары, бюджет организациялары, бүдүрүлгелер-биле, ук албан черинде тускай мергежилдиң специа-

листер чедишпес азы чогуңдан ажылдаары-биле 5 чылдың күш-ажыл керээзин чарып алган болза, программаның конкурсуңга киржирде, артык эргелиг болур.

Хар-назынга хамаарыштыр алырга, программага киржир өг-бүлелериниң кайызы-даа 30 хар ашпаан болур. Бо дээрге Россияның шупту субъектилеринге федералдыг программаның киржикчилерин шилип алырынга негелдези-дир.

—Программа амыдыралга каян боттанып эгелээр ирги, Дадар-ооловна?

—Программаны чеди чыл дургузунда боттандыраар болгаш ол тускай сорулгалыг федералдыг программаның чарылбас кезээ болуп турар. Бо програм-

мада Россияның 18 субъектизи киржип турар. Федералдыг программага киржирде, баштай республика программазын хүлээп ап бадылаан турар ужурул. Бистин ажылдап кылган төлөвилелдисти ТР-ниң Чазаа деткээ, ам Дээди Хуралга бадылаан соонда, амыдыралга боттанып эгелээр.

Оон ыңай аныяк өг-бүлелерге дузалаар талазы-биле чеди чыл дургузунда бүгү деңгелдериниң бюджеттеринден чурттаар оран-сава тударыга акшаландырышкыны бээр, программа киржикчилериниң хууда хөренгизин хаара тудары программада көрдүнгөн. Ынчангаш маңаа чогуур үезинде чоруткан акшаландырышкын база улуг рольду ойнаар дээрзи чугаажок.

ТҮҢНЭЛ ОРНУНГА

Аныяктарже ээ көрүнүп, езулуг-ла дузаны көргүзүр сорулгалыг мындыг программаны хүлээп ап, амыдыралга боттандыраар деп турары аныяк-өскенге дыка улуг деткимче дээрзи чугаажок. Бо хүннерге чедир аныяктар ортузунга наркомания, алкоголизм, СПИД, халдавырлыг аарыгларга удур профилактика ажылдарын чорударыга хөй түннүг акшаларны чарып келген, а ажыл-агыйлыг, эртем-билиглиг аныяктарга боттуг дуза көргүстүнмейн келген болгай. Кызып-кылайып чорааш, эртем-билиг чедип алгаш, өг-бүлелер тудуп амыдыраарына, ажылдаарына чурттаар бажың-балгат чогу дыка-ла шаптыктыг дээрзин билер бис. Чамдыктарывыс ада-иезиниң чанында, а бир чамдыгывыс — чылдан чылче бажыңнар хөлөзилеп чурттап чоруур. Өске улус бажыңын хөлөзилеп, хөй түннүг акша төлээриниң орнунга, 10 чыл болгаш бодунуң бажыңы болур бажың өртөөн төлээни дээрэ ышкажыл. Дээди Хуралдың депутаттарының кайызының-даа соңгулда мурнунда программаның аныяктарга боттуг дуза көргүзүрүн дугайында аазаашкындары бар, ону амыдыралга боттандырып, программаны деткир дээрзинге идегээр апаар.

САГЫШ-СЕТКИЛДИҢ БУУРААШКЫНГА КЕЛИРИ

Сагыш-сеткил хоозуралы... Муңгарал... Чааскаанзырал... Кижиниң ишти-хөңнүңге мындыг байдалдар, колдуунда амыдыралыска таварышкан буураашкындар, бергелер, частырыглар, кажыыдал дээн ышкыш, чуртталганың силгишкиннеринге таварышканывыс түннелинде, тыптып кээр болгай. Ынчалза-даа чүгле ыңдыг үелерде эвес, чуртталгада шупту чүве эки, четчир, эртем-билиг, ажыл-агыйны кызып чорааш чедип алган-даа болзувусса, сеткилге ыңдыг байдалдар база тыптып кээрин эскерген силер бе? Ол бүгүнүң чылдагааны тодарадып, сагыш-сеткил көдүрлүүшкүнү канчаар чедип алза экил дээрзин Кызыл хоорайда Педагогиктиг колледжиниң психологу Римма Белековна Ооржактан айтырып, номчукчуларга тайылбырлап бээрин дилээн мен.

—Чуртталгада бир-ле улуг чедишкени (өөредилге черин доозуп, холга дипломну алганда, диссертация камгалаары, маргылдаага тиилекчи болуру, улуг эт садып алыры дээш, оон-даа өске) келгеш, кижиге аана өөрү-вес, а кудараксап, сеткилге дүвүрээзин тыптып келирин эскерип каап болур. Аажок чымыштыг ажыл-иш хенертен чангыс аайланып, хирелиг хүннерже шилчий бээр. Хонукта 24 эвес, 50 шак-даа бар ышкыш апаар. Сагыш-сеткилде хоозурал, муңгарал: «Та кымга херек турган чүве? Чүге?» деп айтырыгларга эккээр. Шак ыңдыг кижиниң иштики делегейиниң байдальн психологтар «Чедишкениң депрессиязы» дээр. Чорук чогувастаанының депрессиязындан кижиге эвээш эвес сагышсыраар, аарыры боор. Депрессия деп орус сөстү мынчаар очулдураары кызыдып көрейин. Депрессия дээрге каян мага-боттуң аайлажыберген

байдалдарга удурланыр арга чок апарганда, камгалалды тывылдырганы болур. Депрессия каян тыптып келирил? Сандараашкын соонда сагыш-сеткил хөгжүүр тудум, хоозурап кошкары-дыр. Сандараашкын деп чүл? Чаа өөредилге черинче кирип алганы, ажыл солааны, өгленгени, акша-төгериин, ажылын, чоок кижизин чидиргени, чурттаар черин солааны, өг-бүлезинден чарылганы, иштелип-саатталганы, чаш уруглуг апарганы дээш, оон-даа өске. Ол өскерлишкени-нерге организмниң белен эвес болганындан ыңчап баар.

Бир эвес кижиниң иштики делегейиниң байдальн чедимче чок суларгай, бот-идекей чок, чүнү-даа кылыр хөңнү чок апарза, чеже-даа чикти болза, өөрүп, амырап турар болза эки. Кандыг-даа бедик ужудуушкунуң бадар үези турар. Ону өске сөстөр-биле чугаалаарга, улуг ажылдың төнгени-биле күштүң кошкары база мага-боттун

энергиязының ажылгыр үези чедип келиринге белеткенип турары болур. Ол чүл дээрге организм боду түр када (таймаут) дышты ап турары ол. Чидирген күжүн катап эгидеринче кичээнгейни салганы-дыр. Организм кайы хире күзей-дир, ол хире дыштаныр. Күзел чок турда-ла, бодун албадаттырган ажылы чок. Дышты, аргалы-ла болза, организмге бээр чогумчалыг. Ол боду чоорту мурнунда турган хүн чурумунче киреринге беленин билдиндириттер.

«Салым-чол бир эжикти хагбайн чыткыш, өскезин кажанда ажитпас» (В.Гюго). Шак ыңдыг дыштанылга сенээ чедип келген чедишкениңден азы сени оон-даа улуг бедикче үнеринге белеткеп, дышкарып турары чадалчок. Ам бо кылган чедишкениң дээрге бичии «тейжигеш» дөң-дүр. Дараазында ажар улуг даан бар-ла болгай. «Кымнарның аразына эки апардым? Оон-даа күштүг, артык угаанныг кижилер-биле чүге эннежи, демнежи болбас деп. Кымнар мээң уг-шиимни база аай-бажымын тыптарыл?»

Бир эвес ыңчаар бодапкан болза, дараазында чуртталганың сорулгазы салдына бээр. Ол айтырыглар безин чаа шимчээшкени, углаашкыны кылырынче орукту ажыдыптар. Чуртталгага чаа сонургалдан шийтпирлиг чорук тыптып келир. Ынчалдыр хөөн чок чоруктан уштунуп эгелээни ол.

Амы-хуу, боттуң мурнунга салган сорулгаларны салырга, чайгаар-ла чаа-чаа сонуур-

галдарны тывылдыраар. Чижээ, бот сайзыраңгайжыдарының программаны чедип алырынга бүдүн чуртталга-даа четпейн барып болур. Бир эвес студент кижиге болза, илчирбени утпаза эки: эки өөредилгезиниң ачызында стипендия алыры база дараазында курсче шилчири, а эртемден кижиге болза кандидат диссертацияны камгалаан джик, улаштыр доктор дээн ийикпе азы профессор атты чедип алыр дээн ышкыш аан. Шилип алган ажылынга эки мергежири деп бодаар болза, «эң-не» деп сөстү немеп алыры артык эвес. Ынчан ажылдың угланьышкыны калбарып эгелээнинден сорулгазы, түннели төңчү чок бар чыдар, а ону чедип алыр аргалар көвүдээр, чогуум кол угланьышкыны өскерилбес.

—Өскээр чугаалаарга, бир-ле чүвени чедип алгаш, оон-биле кызыгаарлаттынмас болза эки ышкажыл?

—Ие. «Чедишкениң депрессиязындан» уштунарының энне ажыктыг аргазы хобби болур. Бир-ле чүвени тып, дилеп, чыгдынып эгелей бээр, чуртталгага сонургал тыптып келир. Ону чедип ап чорда, амыдыралга кандыг-даа шаптараазындар турар дээрзин билеп, аңаа белен боор болза таарымчалыг. Чедишкени чедип алырда, Шопенгоуэрнин «Бедик дагның бажына чааскаанзырал хааннаар» дээн сөстөрүн утпаза чогуур. Кижиге болганы ол дагже үнүп шыдавас-ла болгай.

Эң-не быжыг даянгыжың: «Кижиге — бөйдустүң төлү» деп үлегер домак болур. Кижиниң

КАНДЫГ КИЖИНИ МӨЗҮ- ШЫНАРЛЫГ ДЭЭРИЛ?

Шимит-оол ДОЛААНА, ТКУ-нун 3-кү курсчүзү: — Мөзү-шынарлыг кижиге дээрге бодун алдынып билер, ада-иезиниң сөзүн дыңнаар, улуг улусту хүндүлээр, бодунуң үезин база шын чарып билер.

Саяна ИРГИТ, ТР-ниң Кеземчелер күөсидир эгелелиниң инспектору: — Туруштуг, сагыш-сеткили арыг, бодунуң, ада-иезиниң мурнунга хүлээлгезин билер, салып алган сорулгаларын эчизинге чедирер, хүндүлээчел.

Александр ООРЖАК, башкы: — Улугну улуг деп, бичини бичии деп хүндүлөп билер, тыва чоннуң чаагай чаңчылдарын сагыыр, биче сеткилдиг. Бо үениң аныяктары улуг улус хүндүлөвес, хөме таварып боор-дур.

Омак ООРЖАК, студент: — Арагалавас, таакпылавас, кудумчуга бодун алдынып билер.

Сайын ХЕРТЕК, чолаачы: — Өөредилге, эртем-билигже чүткүлдүг, Тываның келир үезин бодаар, оң төлөптиг оглу болур.

Аяна САЛЧАК (кайда ажылдап, өөрини турарын кижиге дилээн). — Бистин үези аныяк уруглар, оолдарны көөрге, хөй-ниити чери-даа дивес, ыткыр шимээржежи, арага, пивону-даа ыяптайн ижип оорар, бар, кафе чижектиг черлерде хөй кезинде арага ижип оорар аныяктар боор-дур. Ынчангаш, мен бодаарымга, мөзү-шынарлыг аныяк кижиге, чүнүң-даа мурнунда, хөй-ниити черинге бодун алдынып билер боор ужурул, арагандары ишпес, хоойлу-дүрүм хажытпас, эртем-билиглиг.

ДАЛГАН ДЭЭРБЕЗИ

Тарааны далган кылдыр дээрбелээн соонда, ол далганны дораан ажылгалга кирбес джир. Ол, шынап-ла, ындыг бе дээрзин Чөөн-Хемчик кожуунун Чадаана хоорайда сайгарлыкчы Байбек Надажапович Монгуштан ылавлалдым. Оон чугаазы бо: — Тыва чурту хүннээректиг болгаш биске тараан тараа бьжыгчал. А хлеб бьжыгар далганның шынары тарааның бьшканының шынарындан хамааржыр, ынчангаш эң эки далган Тывада.

Тараа дээрбесиниң удуртукчузу Байбек Монгуш.

Ийи ай бурунгаар Байбек Надажапович кожуун төвүнде тараа тырттырар бичежек дээрбени тургускан. Дээрбе шакта 400 кг тарааны тыртар, оон 70 хуузу далган болур. А дээрбениң бүдүн чылда ажылаарына 3.500 тонна тараа херек. Ону Байбек Надажапович Барнаулдан, Тыва Чазактын биче сайгарлыкчы чорукту деткиринин талазы-биле фондудан 893 муң рубльди дузаламчы кылдыр алгаш, садып эккелген. Ында бо хүннерде Чөөн-Хемчик, Сүт-Хөл кожууннарың болгаш Чаа-Хөлдүн «Шаңчыдан» арааттар, хуу чон тараазын эккеп садып, харындаа боттарына далган кылдыр тырттырып ап-даа турарлар. Дээрбеге тарааны садып алырының өртег-үнези оон шынарындан хамааржыр. Азы 1 тоннада 1800-тен 2000, 2200 рубль болур.

Байбек Надажапович Кызылдың политехниктиг институтун дооскан соонда, мергелинин аайы-биле ангы-ангы черлерге элээн ажылдаан. Оон соонда 3-4-даа чылын улаштыр совхоз директорлап ажылдаан. «Ийме» совхозка директорлап ажылдап тургаш, эки түннел-

дерлиг удуртукчуларның санынга кирген. Ол-ла үеде көдээ ажыл-агый продукциязын чечени-даа бүдүрүп алырга, оон сайгарылгазы кандыг-даа түннел чок болуп келгени анык удуртукчунуң сагыш-сеткилин дүвүредип чораан. Черле мынчаар турар болза, хоржок, аай-дедир боданып тургаш, өскээр сайгарлып, чүгле ботка эвес, а чонга ажыктыг чүүлдү кылыр-дыр дээн оон бодалы ылап-ла ынчаар боттанган.

Бо хүннерде Байбек Надажаповичиниң тараа дээрбесинде 15 аныктар ажылдап турар, ажыл кидин түлүк. Аныктарны ажылче хаара тударына, оларны ажыл-

Сырга Монгуш, Маскажык Кара-Сал далганныг шоодай аксын даарап турары.

биле хандыраарына кончуг-ла эптиг, таарымчалыг арга тургустунганын ажылчиннар бадыткады. Ажыл төлевири шалың-биле санажып, айда ажылчын бүрүзү ортумаа-биле 3000 рубльди ап турар. Бо чорукту чаа эгелээш-кин, кожуунга кончуг улуг идиг деп санаары чүүлдүг.

Дээрбени ажыткан соонда, тараа дужаар кижилерниң саны хүнден хүнче көвүдөп турар, а оларның-биле санажыры — харын берге айтырыг. Чүге дизе акшаландырышкын айтыры амдызында нарыдап турар. Чижеглей алырга, бо хүнде ортумаа-биле 6 млн. рубль херелеттинип турар. А ону хүнүнде тывары берге, черле ынчаш өске-даа чүүлдүр-биле катый санаарга, чарыгдал улуг. Ынчалза-даа олар I болгаш II дугаар сортун далганын бүдүргениниң артындан артып калган шишкинди, оодурбазын мал чеминге ажылгап, база эвээш-биче-даа болза, садып үндүрүп турар.

Тарааны дээрбеге далганнаанындан артып калган тараа дүгүн чөп ажылгаары-биле олар бо хүннерде 10 төрүүр хаванны база тудуп эгелээн. Ынчап кээрге келир чазын 10 хаван 100 баш че-

дир өзүп болур. База ол ышкаш Байбек Монгуштуң моон соңгаар салып турар сорулгаларының бирээзи боттарының хлеб бьжыгар пекарнязын тургузар, бо чылын 85 гага тараа тараан болза, келир чылын тарылга шөлүн 200 га чедир улгаттырар. Бүдүрүлгедө 2 трактор бар, комбайн айтыры шала берге.

Шак мындыг ажыктыг бүдүрүлгө чериниң Чөөн-Хемчик кожуунда ажыттынганы магалыг. Боттарының тараан тараанын, чоннуң-даа дужааган тараанының хыналдазын боттары кылып, тарааның клейковиназын, шыгын, сортун хынаар кылдыр анык лаборант кыс Айсуу Шалыкты түр үенин курузунга өөредип алганнар. Кандыг-даа бүдүрүлгенин сайзырап, ат-алдары алгып, ажылын тургуспайн уламчылап, өскелерге үлегер-чижек болуп хөгжүй бээри удуртукчудан кол хамааржыр. А бо дээрбе база моон-даа сонгаар ара соксай бербейн, ажылын бедик денелге тудуп, ам-даа ажыл чок аныктарны боттарыңче хаара тудуп ажылдаар боор дээрзинге идегедим.

«Алды-Дөргүн» аржаанының девискээри — мал одарына таарымчалыг-ла чер. Ол Сүт-Хөл кожуунун ыдыктыг аржаанарының бирээзи. Ук аржаан — кожуунун алдарлыг малчыны чораан Делгер-оол Монгуштуң төөгүдөн чурттап келген кыштаа. Амгы үеде оон салгалы — Мерген Делгер-оолович Монгуш нийтизи-биле 1000 хире дуюг базар малды кадарып, кыштап орат. Бо хүннерде оон өдээнде хою төрүп эгелээн. Мергенниң аал-оранының-даа, азыраан малының-даа ижер суксуну — аржаан суу.

Аржаанга эмнедип келген кижии аш-чем хайындырар суг хереглээнде: «Аржаандан суглап алыр дивес, аржаандан чалап алыр» деп хүндүткелди-биле чугаалаарын бистиң ада-өгбелеривис хаайывыста «кертип», өөредип каан. Кыжын аржааның баткан суу дона-даа берген болза, оон дожун белен-селен буспас, албан-биле шорга бажындан аксып, чалап алыр. Шак мындыг буянын черде үстүнде адааным чаа-ла 30 хар ажа дүжүп чоруур анык малчын, өөнүң ээзи Саида Олеговна база инээн саап, малын кадаржып, кады чурттап олурар угбазы Оюмаа Калчан-ооловна Ондар — олар чурттап олурар.

Ийи чыл бурунгаар Мерген күрүне малын кадарындан хосталгаш, үениң аайы-биле хуу амдыралче кирген. Бо кыжын мал чеминге олар 40 тонна сигенни кезип белеткээш, кыштаанда сөөртүп эккеп алган. Төөгүнүн кыштаа болгаш оларда кургаг өдөк, хөртезин дугайында

айтырыг берге эвес. Чарба, суланы оон-моон тыптынып алырында улуг бергедээшкын чок. Алыс черле шээр малды колдады тудуп турар болгаш мал төрүй берген үеде хадунмалары, дөргүл төрелдериниң ажы-төлү улуг дузалакчылары болурлар.

Хуу амдыралче кирген соонда, кожуун, суму чагыргаларындан кандыг-даа дуза көрдүнмейн баарын аалдың ээлери чугааладылар. Мал кадарчыларына кол-ла чүве мал эми, кандыг-бир таварылга болуп, мал аарый бергенде, эм өртээн боттары төлөп тургаш, сыкыртып, эмнеп ап турар. А совхоз малчынары турган үеде эмчилер, даргалар боттары-ла кээп, чүну канчаарын билдир. Ам ындыг чүве кайда боор.

Кыштын соогунда малчын кижиге сагыш аарынчыг чүүл-

АРЖААНДА КЫШТАГ

дер-ле хөй болур. Суун чанында, дусту садып алгаш, одаар чүүлдү белеткеп, бодун кызып хандырынып алырыңа-даа, демей-ле бир-ле чүве сагышта четпес. Ол чүл дээрбе билдингир, кайда-даа кедереп турар ийи буттук болгаш дөрт даванныг аштаан берүүлөр. Ынчалза-даа бо хүннерде Мергенниң өдөк-коданы бо чүүлдерден өршээлдиг. Демей-ле

чайын 150 кг ангор өшкү дүгүн, килограммда 100 рубльге бергеш, элээн саарып алган. Ындыг таварылгалар ховар болур. А бода малын ийи-чангыс садып-даа турар. Шээр мал төрүй бергенде, чылда чүс хире чаш мал төлү немежи болур. Ону чүгле эки ажаап-карактап, доруктуруп алырындан хамааржыр. Мал бажын орулгааыг кылдыр өстүрүп

Ынчанмай канчаар, малдыг болганда, чүге машиналыг болбас деп. Малчынап чораан чылдарында Мерген Делгер-оолович Монгуш «Тыва Республиканың алдарлыг малчыны» деп хүндүлүг атты, кадыын экижидери-биле дыштанылга курорттарыңче путевкаларны, өске-даа өртектиг белектерни хөйү-биле ап келген. А бо хүннерде малчының чагыдылгазы кандыг эвес дээрзин сонургаарымга, эки үелерде ышкаш, айда чангыс катап чыглы берген мөөң солуннар дег кылдыр албаза-даа, таварышкан черинге солунну номчуп, телевизорну көре бээрин чугаалады. Ынчангаш бо хүннерде бодунуң чагыдылгазы төнгенин база келир чылда чуртта болгаш республикада амдыралдан чыда калбазы-биле чагыдылгазын уламчылап кылдыраарын дыңнаткан.

Кышкы дүн дурту узун болгай, а малчын кижиге шынаандыр, даң аткыжеге чедир удуп чыдар харык бар эвес. Ынчангаш одунок-көзүн шимчедип, өдөк-коданың долганып кааш, чай аразында номчуп олурар кылдыр чагыдылгазын үспейн база кадарган малы кышты эки ажарын, ыт-куштан өршээлдиг болурун күзедим.

Чимисмаа МОНГУШ.

Василий БАЛЧЫЙ-ООЛДУН тырттырган чуруктары.

чангыс аалга чаза тудар боолуг болур болза эки деп чүвени ол амдыралындан көрүп чоруур.

Анык өг-бүле малының продукциязын шаа-биле таарыштыр саарып ап, арканнарын амдыралыңга хереглел кылдыр ажылгап турар. Малдын өртег-үнези өзүп турза-даа, хой дүгүн чик өртекке ап турары Мергенниң сагыжыңга кирбес. Эрткен

алырының бир аргазы Мергенде ада-иезиниң сагып чораан чанчылы, бодунуң өдээндөн кошкарларны, хуналарны бүдүрүкчү мал кылдыр салып ап турары онзагай.

Бо хүннерде Мерген Монгуштуң өнчүзүңде ажыл-агый кылырыңа хереглээр чүк машиназы болгаш ыңай-бээр чорук кылырыңа чийк машиназы бар.

БАЙЫР ЧЕДИРИИШ- КИННЕРИ

Бистиң эргим өңүктүривис,
бижип чоруур өөрүвүс!

Тыва Республиканың хей-ниитизи республиканың Чогаалчылар эвилелиниң тургустунганының 60 чылын демдегеп турар үеде Россияның хей националдык чогаалчыларының өмүнээзинден изиг байыр чедирдим! Чогаалчылар эвилелиниң тургузарының эгезинге тыва литератураның кайгамчык төлээлери: Салчак Тока, Степан Сарыг-оол, Сергей Пюрбю, Виктор Көк-оол, Олег Сагаан-оол — олар турган болгаш боттарының талантызы, энергиязы, хамааты идепкейи-биле чонун сагыш-сеткилин көдүрүп, төрөөн литературазын хөгжүдеринге, орус литература, Ада-чурттуң улустарының литературалары-биле харылзааны хөгжүдүп быжыглаарыңа улуг үлүүн тииргеннер.

Ол чылдарда бут кырынга туруп келген тыва литература тыва бүгү культураның болгаш сагыш-сеткилдин арны апарган. «Араттын сөзү» төрөөн черинин калбак делгемнеринге чаңгылааны берген.

Тываның Чогаалчылар эвилели эки чаңчылдарны хөгжүдүп, бо берге үеде чаагай чүүлдерни өргүп, өзүп орап салгалдың чогаалдыкчы тургузуунга дузалап турарыңа өөрүп турар бис.

Силерге кадыкшылды, чогаалдыкчы чаа чедишкннерни, үр үеде үре-түннелдиг ак орукту күзедивис.

Россияның Чогаалчылар эвилелиниң баштаар черинин секретариаты.

Хүндүлүг эштеривис, юбилейни тазарыштыр сибирь езузу-биле кадык чаагай, сагыш-сеткил болгаш материалдык чаагай амыдыралдык болурунары Силерге күзедивис!

РФ-тиң Чогаалчылар эвилелиниң Кемерово областа организациязының даргазы Валерий ЗУБАРЕВ.

Тываның Чогаалчылар эвилелиниң 60 чылын байырлааны ДОКТАР БИЛБЕС ЭВИЛЕЛ

Тыва Арат Республика үезинде, дошкун дайынның 1942 чылда, чаа-ла он ажыг чыл бурунгаар төрөөн тыва дылында бижиктиг апарган республика Чогаалчылар эвилелиниң тургускан. Тыва ниитилелдин бурунгаар хөгжүлдезинге ол улуг деңгизгүрлүг идигни берген. Чогаалчылар эвилелиниң ачызында чингине тыва чогаал бодунун бурунгаар базымын улам херии кылганындан дыл эртеми, дыл шинчилели тывылган болгаш бөдүүн арат чон бодунун төөгүзүн чогаал, бижимелге калбаа-биле илередиптер апарганнар. Аас чогаалдың бүгү хевирлери база ак саазын кырынга илереттинер апарган. Ооң уламындан, каян Тыва ССРЭ-ниң хүрээленинге киргенде, өске сөөк-язы чоннар тыва чонун иштики делегейин, оларның дыл-домааның эгээртинмес байлаа-биле чоок таныжып аар аргалык болганнар. Тываның Чогаалчылар эвилелиниң тургузукчулары Пюрбю, Сарыг-оол, Сагаан-оол, Бадра, Тока, Хөвөңмей дээш, өске-даа салым-чаянныг оолдары 1942 чылдың ноябрь 22-де тыва кижиниң сүлдезиниң бурунгаар чаякчызы чаа эвилелди бодараткаш, өске салгалдарже дамчыдып бергеннери ол. Баштайгы эвилелдин удуртукчунга кайгамчыктыг шүлүкчүвүс Сергей Пюрбю сонгуктан. Оон бээр-ле эвилелди 8 чогаалчы баштаан.

Бо чыл Тыва иштинде эң баштайгы чогаалдыкчы эвилелдин бодараанындан бээр 60 чыл болган ою кылдыр демдеглеттинип турары ол. Ынчангаш ноябрь 22, 23 хүннеринде чогаалга сундулуг тыва интеллигенция, Тыва Республиканың Культура болгаш национал херектер яамызы, Чогаалчылар эвилели, Тываның күрүне университетиниң тыва дыл кафедрасы база чер бүрүде библиотека ажылдакчылары байырланчыг шинчи-биле хей хемчеглерни эрттиргеннер.

Москвада Россия чогаалчыларының каттыжышыкынының төлээзи А.Облок, Хакасияның Чогаалчылар эвилелинден С.Карачаков, Кузбасста эвээш санныг шор улусту төлээлээн Г.Косточаков тыва чогаалчылар-

биле кады тыва чогаалдың үндезин дөзүнүн бирээзи — Степан Сарыг-оолдун Красноармейская кудумчузунда бажынын, (ооң өөнүн ишти Мария Черноусова-Сарыг-оол кадагалап каан) өңчүзүн сонуургап, таныжып көөр аргалык болганнар. Сарыг-оолдун бижиттинип турган столу, бижик кагар машиназы, ном-дептери ол хевээр кадагалаттыган, сактырга, Степан Агбанович кожоларынче киргеш, ам катап эжийин ажыдып келги дег сагындырар. Ооң назы билбес «Тываларның хостуг үнүн, чоргаар ырын...» дээн одуруглары маңаа номчуттунган-даа, ырлаттыңан-даа.

Ноябрь 23-те тыва чогаалчылар улустун чогаалчызы, Сталинчи шаңналдың лауреады Салчак Токаның Кызыл хоорайның төвүнде турар хөрөк тураскаалыңга дириг чечектерин салганнар. Тыва тускайлап бооп тургустунуп эгелээн чылдарында ону чогаалчы салым-чаянныг кижиниң удуртуп эгелээни таварылга эвес, ааскыр-дылгыр, чону-биле чыпшык, амыдыралдың бүгү талаларын сайгарып бодаптар удуртукчу кандыг-даа чонну сырый каттыштырып, төрөөн оранын бурунгаар хөгжүлдезини оруунче кириптер чаянныг. Тывалар аразындан ыңдыг кижжи Салчак Тока ол болган.

Кижиниң болза мерген угааны кире берген болур 60 чыл узун назының Чогаалчылар эвилели бодунун улуг байырлаалын күрүне филармониязынга эрттирген. Ооң фойезинде — тыва чурукчуларның чурраан портреттери. Тыва чогаалчыларның портреттерин Демин, Иван Салчак, Бөвейлен, Владимир Ховалыг болгаш өскелер-даа пөске би-йир-биле сиилбип чуррааннар. Бо чуруктар-биле амгы чогаалчылар таныжар аргалык болганнар.

Байырлыг хуралды Чогаалчылар эвилелиниң баштаар чериниң даргазы, Тываның алдарлыг чогаалчызы Черлиг-оол Куулар ажыткан. Улуг байырлалда шаңнал-мактал алыры чаңчыл болган. «Тываның культуразының алдарлыг ажылдакчызы» деп хүндүлүг атты шүлүкчү, башкы

Алексей АРАПЧОРГА тывыска-нын ТР-ниң культура болгаш национал херектер талазы-биле сайды Эрес Данзын дыңнатты. Чогул шаңналдың бодун Чазак Даргазы Ш.Д.Ооржак Москвада командировкадан келгенде, тыспырын ол дыңнатты. «Тыва Республиканың алдарлыг ажылдакчызы» деп хүндүлүг атты даг инженерни, прозаик Дандар-оол САРЫКАЙ алган. Тыва Республиканың Чазаның Хүндүлүг бижиктерин шүлүкчү Зоя НАМЗЫРАЙ болгаш прозаик Көк-оол ЧАМЫЯНГА тывысты. А күрүне шаңналын «Уйгу чок Улуг-Хем» деп төөгүлүг улуг чогаал дээш Кызыл-Эник КУДАЖЫГА тывыскаан, дээди шаңнал — С.Сарыг-оол аттыг Чазак шаңналын сөөлгү чылдарда бижээни үре-түннелдиг ажылдары дээш Монгуш КЕНИН-ЛОПСАНГА, ТР-ниң Культура болгаш национал херектер яамызының литература болгаш уран чүүл талазы-биле лауреады атты шүлүкчү Алексей БЕГЗИН-ООЛГА тывыскаан.

Проза жанрының талазы-биле кыска хемчээлдиг (үш арын) чогаалга мөөрей чарлаттыңан турган. Ооң түннелин жюри даргазы Александр Даржай биле Черлиг-оол Куулар чарлады. Мөөрейниң уян хөөннүг чогаалдарының аразындан Маадыр-оол ХОВАЛЫБ-ГА «Ыт нүүрү» деп чогаалы дээш, Алдын-оол ОНДАРГА бичии уругларга «Эмдик богбаны мунганым» деп чогаалы дээш, сатирик Василий МОНГУШКА «Карантин» деп каткы-шоодуглуг уткалыг чогаалы дээш шаңналдарны тывыскааннар. Ол болуп турар шаңналдар аразында тыва артистер-даа, чогаалчылар боттары-даа ырларын ырлап, шүлүктөрүн сценадан номчуп турдулар. «Силерниң шүлүктөрүн чокта, аялгалар-даа кайын чогааттынарыл, бистер-даа кайын ырлаар ийик бис» деп, сурагылыг ыраажыкысы Титов Санчат «Дангына-ны» ырлаан соонда, бодалын сценадан илеретти.

Бо байырлыг кежээге хөңнү-вүске дээлкен илеткел-тайыл-бырлал-даа болбаан, боттары хостуу-биле чылыг күзээшкнне-

рин илередип, ырлаар, шүлүктээр чаянын бараалгатканнары бо.

60 узун чылдарның иштинде тыва чогаал кажанда-даа тапталгага туруп көрбөөн. Сөөлгү чылдарда чогаалчыларже, оларның бүдүрген ажыл-ижинче күрүне талазындан сагыш салышыкын кошкан үеде, ажыл-агыйның бүгү адырлары сандарап турар үеде, чогаалчылар-ла чаа чогаалдарны бижип, бүдүрүп турар. Парлаттынып турар саны эвээш-даа болза, оларның бижип белеткеп алган чогаалдары хөйү-биле бодунун чырыкче үнер үезин манап чыдарлар. Чогаалдыкчы бодал кандыг-даа үе-шагда моон-дактаттынмас. «Тыва чогаалдың кол нуруузу мында-кайда, кижжи көрбөс черде — шырыш аразында дуокаа бурунгаарлап бар чоруур» деп бодалын Маадыр-оол Ховалыгның сценадан илереткени — шыны-ла ол.

Чогаалчылар эвилели Черлиг-оол Кууларның удуртулгазы-биле, үе эртерге, күчүзү кире бээр дамырак дег, чыдын чокка бодунун ажыл-херээни соксааш дивейн, амыдыралга боттандырып турар. Бо чайын «Саянның чаңгызы» деп өске девискээрлерниң чогаалчылары-биле кады чогаал семинарын эвилел боттандырды. Хей санныг билдингир чогаалчылары-биле ол семинарга Россияның Чогаалчылар эвилелиниң кижигүнү боор саналды кириген. Чыл төнчүзүнден бээр чаа кежигүннеривистиң атсураан дыңнай бээр бис.

Политиктиг, уран-чечен публицистика аңаа хамаарылгалыг улустун угаан-кудун чайылдырып турар болу бергени — тыва сөстүн дээштииниң барымдаазы. Тыва шүлүкчүлөрүң ажылдарын очулдуруп турар орус дылдыг салым-чаянныг өске сөөк чонувустун саны көүдөп турар, Россия делгемнеринче тыва чогаалчыларның үнери чаңгылааны бээриниң магадылалы ол-дур.

Бодунун маңын алган (60 чылдарның дургузунда) тыва чогаал тура дүшпейн, тыва ниитилелдин бурунгаар хөгжүлдезинге өрү углуг салдарын чедирип турар, чедирер-даа.

Бистиң корр.

«АЛАҢ-ТОСТУҢ» ШАҢНАЛЫ

Тываның Күрүне университетинде «Алаң-тос» чечен чогаал каттыжышыкыны тургустунганындан бээр үш чыл болган. Ону «хылбыктаарыңа» болгаш Тываның Чогаалчылар эвилелиниң тургустунганындан бээр 60 чыл болганынга тураскааттыңан уран номчулга мөөрейи ноябрь 21-де Кызыл хоорайның Улусчу чогаалдык бажынынга болган.

«Алаң-тосту» күрүне университетиниң тыва дыл кафедрасының башкызы, филология эртемнеринин кандидаты, шүлүкчү Сайлыкмаа Комбу удуртуп турар. Ам бо каттыжышыкының кежигүннеринден каш кижиниң мөөрейлер тиилекчилери болгаш лауреаттары болганы санаары берге. Кол-ла чүве — «Алаң-тос» чогаалга хандыкшылдыг аныктарны хаара тудуп, өөредип турары болгаш өске черлерде (кожууннарда-даа) ыңдыг күзедилгелерни база хөөнтүрүп, чогаалдыкчы сеткил-хөөннү оттуруп, харын-даа эвилелдеп турарында. Бо мөөрей безин ыңдыг от чүшкү-рүүшкүнү-дүр. Олар бо мөөрейни организастап, улуг күжүн үндүрген-даа болза, боттары

мөөрейге киришпээн болгай. Олар чечен чогаалга күжүн шенеп чоруур аныктарны ынчаар деткип, дузазын көргүзүп, шаңнап, мактап турарлар. Езулуг буян деп чүве ол. Оларның салдары-биле бодум база Самагалдай школазында бөлгүм тургузуп эгеледим. Он чыл мурнунда турган бөлгүмүмден чүве артпаан болду. Кызыл-Чыраа школазынга Аяс Данзырынның үнгени «Агарның агызы» база кадып калган, сураг барган диштилер.

Айдысмаа биле Игорь Көшкендейлерлиг кезекке үдеткен бо уран номчулганың тергийн шаңналын Кызылдың №1 профтехучилищезиниң сургуулу Аида Бойдаан алды. Ийи чыл бурунгаар №1 школага болган мындыг мөөрейге ынчан школа-интернаттын 8 класының өөреникчизи, бо Аида база шаңнаткан чүве. Жюри даргазы тургаш, шаңнал тыпсып бээримге: «Мен Богдан эвес мен, мени Бойдаан дээр» — деп бо. Залда улуска дораан-на тайылбырладым:

— Бойдаан дээрге шаанда революстуг аныктар эвилели-

ниң Төп комитетиниң даргазы, Токаның мурнунда ТАРН ТК-ның Чидине секретары турган Иргит Шагдыржаптың кадайы-дыр. А Аида ооң уруунун уруу-дур.

Оюн Сиин-оол, Кызыл-Эник Кудажи, өске-даа улус хол часкап, Иргит Шагдыржапты чугаалажы бердилер. Ол Аида бо мөөрейге бодунун чогааткан

Мөөрей, мөөрей...

шүлүктөрүн чугаалаарындан аңгыда, гитаралап, ырлап-даа турду. Ынчангаш ооң эң дээди шаңналды алганы ол. А чогул бири черни — Монгуш Буян, ийигизин — Ондар Ирина, үшкүзүн — Шагаан-Арыгдан Опаш Долаана алган. Анык шүлүкчүлөрүни алырга ыңдыг. А школачылардан бири черни Көк-Тейден Чыдым-оол Кежикмаа, ийигизин — база-ла Көк-Тейден Домбу Сылдыс, үшкүзүн — Элегес Аксындан Чапый-оол Артыш алган. Кысказы-биле чугаалаарга, мөөрейниң үжен ажыг киржикчизинден шаңналга четпээн кижжи чок. Оларның аразында Дамба Эртине, Матпааргы Чин-

гис, Күнүүжап Аяна болгаш оон-даа өскелер бар. Шүптүзү — Тывавыстың ол-бо чүгүнден чыылган ажы-төл.

Чер-ле, черде чечектелген Чечен чогаал бөлгүмнери. Чогаал бижээн, шүлүк бижээн Чонувустун ажы-төлү.

Агараңнаан, айыраңнаан Алаң-тостун чечектери. Адааннажып шүлүктешкен Амгы салгал ажы-төлү.

Чер-чурт, ава — мөөрей киржикчилериниң чогааткан шүлүктөрүнүн кол темазы бо. Ыт дугайында каш шүлүк бар, ола. Ажааттынмас тараавыс-даа, савазыраан сүдүвүс-даа чок. Балды, хүүрек, трактор, комбайн даажы-даа дыңналбас. Казар байлаавыс туржук, кадарар малывыс безин чогаалывыста чок. Төрөл чон, найырал, төнчүзү чок Төрөөн чурт та канчап барган чүве? Күш-ажыл шуут чок. 50-60 шүлүктүн байдалы мындыг-дыр. Сагыш-сеткиливистиң дүвүрели, өөрүшкүзү болгаш кударалы мыя-ла-дыр. Күзеливис, сорулгавыс кайыл? Чүү дээш туржур база чурттаар бис?

Самагалдай школазында бөл-

гүм тургузуп эгеледим деп үстүнде айыттым. Бир өөреникчим ыдын чарашсынган, чаптаан шүлүүн мынчаар түннээн:

Ам ол ыдым читкен —
Аштаан улус чипкен.
Ындыг оорну ыдым
Ызырыпкан болза!

Маңаа тайылбырның херээ чок, черле чогаалдын уг-шиниң чаңгыс талалап бар чыдары аажок. Чоокта чаа бир редакция менээ шүлүктөрүн көргүстү, хөй кезии — калган ада-иезиниң дугайында харадал, ха-дунмазыш, төрөл-дөргүлүн өлүрген идегеттерге болгаш оорларга каргыш-килен, кыпсынчыг кылык. Ол берге-дир. Ынчалза-даа чогаалчының сорулгазы — номчукчуларны кижизидери. Ону уттуп болбас. Чаагай чаңчылдарга, эн эки чижектерге кижизидер. Ынчангаш чырык хүннү, чыргалдыг амыдыралды болгаш өрү Бурганы, өөрүшкү-маңнайны алгаар ужурулгус бис.

Бөлгүмүвүс уруглары!
Бөлдүнчүпкеш орбаалыңар:
Мөөрейлежиш шүлүктешкеш,
Мөзү-бүдүш алгаалыңар.

«Алаң-тостун» ажы-төлү!
Алаң кайгап орбаалыңар:
Адааннажып шүлүктешкеш,
Амыдырал алгаалыңар!

Чооду КАРА-КҮСКЕ.

Солун болгаш номчукчу

БИСЧЕ БИЖИЦЕР

«Шын» солун — республиканың бүгү кожуннарынга, суурларынга чедип турар эң хөй чагыдылгалыг, бижикчилерлиг, номчукчуларлыг солун. Редакцияның адресинге бо чылдыг эгезинден ноябрь 26-га чедир янзы-бүрү темаларга 1216 чагаа келген. Ай санында эң бедик көргүзүг — 30-50 чедир чагаалар Кызыл хоорай болгаш Бай-Тайгадан доктаамал кээп турар. Сүт-Хөл, Чөөн-Хемчик, Барыин-Хемчиктен бир айда 20-30 хире чагааны ап турар бис. Ноябрь айда ырак Мөңгүн-Тайга, Өвүр, Эрзинден кээп турар чагааларның саны көвүдөп турары демдеглексенчиг.

Редакцияга бир хүнде-ле 9-14 чедир чагаалар кээр. Келген чагааларның чаңгызы-даа кичээнгей чок артпас дээрзин сагындырып каалы.

Чижээ, бөгүн, 26-да, таптыгла мугур 10 санныг чагаа келди. Баштайгы чагааны көрээлинер. Өвүр кожунунун Солчурдан Динов Монгуштун «Шыңгы хемчег алыр үе келген» деп эгелиг чагаазындан одурулгар бо: «Көдээ суурлардан эгелээш, найысылал Кызыл хоорайда дүн-хүн чок арагалаашкын ат болган. Кызыл хоорайда көөрге, хөй кижичыгыр садыг, рыноктарда ээририк улус алгышкан, чогушкан турар. Олар шупту тывалар боор, чаржынчыг, чованчыг. Көдээ суурлар база оон дээредевес. Арага садар «адрестер» суур бүрүзүнде эндерик. Кожуун төптеринде чондур ажылдар садылгар бар. Дүне оон улус аыш-чем садып турар эвес...»

Бо чагааны парлап үндүрер кылдыр чагаа килдизи белеткээр.

Дараазында Сайлыкмаа Комбунун Марина Цветаеваның 110 харлаанынга турса-кааткан чүүлү хамааржыр. «Москва хоорайның база бир көскү турсакалдыг черлери-

ниң бирээзи — Пушкин аттыг уран чурулга музейинге болур. Ооң кирер аксының чоогунда мемориал самбырада Иван Владимирович Цветаевтиң адын мөңгөжидип бижээн.

Цветаев деп атты номчааш, мээң база бир мөгейип чоруурум талантыларның бирээзи, шүлүкчү Марина Цветаеваның бот-намдарынга чоок кижичи болур ужурулуг деп чүүлү дораан ожаап каан мен. Ол, шынап-ла, ыңдыг болган...» деп мындыг одурулгар-биле эгелээш. Ук чагаа солунга парлаттынар.

Оон ангыда кеш эмчизинден болгаш ВТЭК эмчилеринден сүме, айтырыг салган чагаалар келди. Эмнелге, кадык камгалал айтырыглары чагаа килдизинге хамааржыр болганда, силерниң айтырыгларына ук специалистерден ол талазы-биле харыыны алгаш, солунга парлаар бис.

Бижикчилер, силерниң, чагааларыңар дузазы-биле солунун хөй санныг номчукчулары кижичедип шыдавас республиканың эң ырак булуңнарында, ол-бо кожуннарында чурттакчыларның кандыг чурттап турарын билип алыр аргалыг болуп турар. Чижээ, Сүт-Хөлден Бораш Ондарның чагааларындан кожунун амыдыралын доктаамал билип ап турар болгай бис.

Редакцияга келген чагаалар бүрүткелди эрткеш, темазының аайы-биле хамааржыр килдистерге барып турар. Оларны кичээнгейлиг номчуп сайгарганының соонда, хөйге сонуурганчыг, чутула айтырылгар көдүрген чагааларны парлап үндүрүп турар бис.

Оолак Кара-Сал, Сарыг-оол Салчак, Хоюг-оол Монгуш, Адыг-оол Чимис, Кима Багыт-оол дээр ышкаш хүндүлүг бижикчилеривиске, Силер бүгүдөгө четтиргенивис илередип тур бис. Бисче бижичер, силерниң чагааларыңарны редакция манат турар.

Чойганмаа САТ,
чагаа килдизинин эргелекчизи.

ӨРЕГЕ БҮРҮЗҮ
ЧАГЫДЫЛГАЛЫГ

ТАР үезинде бичии кижичи авамны аза кырган-авамны эдерип, кожа чыдар аалдарга, төрелдеримге чеде бээр мен. Ол үеде өг бүрүзүңге «Хостуг арат», «Шын», «Аревэ шыны» солуннарны кончуг эпиги кылдыр кошкаш, ханада азып алган турарын кижичи көөр чүве. Солуннарны кайы хамаанчок орбас, бичии улус аңаа дегбес. Ол тыва бижиктин тургустунганы, өг санай кожа-кожа аалдарга бижик өөредилгезинин чоруп турганы ол. Чаа-ла үжүтлеп номчуптар улус бөлүк олурганнарга солунну номчуп бээр, иштики-даштыкы болуушкуннарны тайылбырлап оорар боор чүве. Улус ону кончуг-ла сонуургап дыңнаан оорар.

ТАР үезинден эгелээштиң келген даргалар «Хорум-Дагның чурттакчылары солун, сеткүүлге сундулуг чон» деп турганын кижичи бо-ла дыңнаар. Акша-көпөөк ажылдап алыры ыңдыг-ла белен эвес, ол хирезинде суурда өг-бүлө бүрүзү 2-3 чедир солуннарлыг. «Кожуунда эң-не идепкейлиг чагыдыкчылар бис» — деп, суурнун почтачызы Галина Монгуш чугаалаар. Эң-не идепкейлиг чагыкчыларывыс 75 харлыг П. Монгуш (7 аңгы солуннарлыг), Д. Ховалыг — 8, Ч. Монгуш — 6, Ө. Ооржак — 5, М. Частак — 4, С. Маадыр-оол, Б. Монгуш — 4 чагыдылгалыг дээр, оон-даа өскелерни адап болур.

Почтачывыс Галина Монгуш 20 ажыг чыл ажылдаан. Ол келген солун, сеткүүлдер, чагааларны 2-3 шак дургузунда өглерге чедирип турар. Оларның өг-бүлөзи бир дем-биле ажылдап турар. Солун келбейн барганда, ооң өөнүң ээзи Станислав Монгуш «Урал» мотору-биле кожунунун почта черинден ап, малчын коданнарга база чедирип турар.

Шаанда совхозтар турда, суурлар бүрүзүңге малчыннарның почтазы база ажылдап турган-на болгай. А бо хүнде почтаны суурларда чаңгыс кижичи үлөп турар. Чамдык суурларда почта салбыры бар-даа болза, чагыдып алган солун, сеткүүлдерин чон боттары барып ап турар. Чер-чуртумнун, Хорум-Дагның чону, өг-бүлө бүрүзү чагыдылгалыг боорга, өөрүп чор мен.

Делег-оол КУУЛАР.

Хорум-Даг суур.

ДЕТКИИР-ДИР МЕН

Бис «Шын» болгаш өске-даа солуннарны доктаамал чагыдып номчуп турар бис. Уругларывыс тус-тузунда номчуп, билгенин тайылбырлажыр, сайгарар чаңылдыг. Солун келбейн азы озалдай берген таварылгада сагышка бир-ле чүве четпес болгаш ол биске хлебтен-даа артык үнелиг ышкаш апаар.

Сөөлгү үеде солуннарның тиражтары көвүдөп, бижиктинип турар материалдарының утка-шынарының бедии, номчустуг апарганын номчукчуларның үнелеп бижип турарын деткиир-дир бис.

Бистиң арай таарзынмайн турар чүүлүвүс — «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарны аңгы-аңгы 2-3 бичежек саазынарга парлап турары. Олар хөй солуннар-биле холужуп, дугаары, арыннары тывылбайн баар. Өске улустар номчааш, холуп-будап кааптар, а чамдыктары солунун ажыктыг черлерин «часкап» алгаш баарлар. Улустарның хөй кезии өртег-үнези улуг боорга, солун чагытпас. А бир чамдыктары солун чагыдып алырга, почта хааржактарын үрээш, ында солуннарны алгаш барган боор-дур. Ынчангаш бис барык 4-5 чыл дургузунда чагыдылгалыг почтадан боттарывыс ап келдивис.

Өске номчукчуларның бодалын, саналын солун дамчыштыр бижирин күзедивис. Парлалга комитетинин даргазы О. С. Шириндүүнүн чүүлүн номчуп, бүрүнү-биле каттышыпшаан, 2003 чылдың чагыдылгалыг дарый бижидип алырынче эш-өөрнү кыйгырып олур бис. Григорий, Сара КАНЧЫР-ООЛДАР.

НОМЧУКЧУЗУ
МЕН

Мен Сүт-Хөл кожунунун Кара-Чыраа ортумак школазының 7 «а» класында өөренип турар мен. Мээң ада-ием «Шын» солунну үргүлчү чагыдып номчуп турарлар. Ынчангаш мен база «Шынның» доктаамал номчукчусу мен. Ылаңгыя бичии уругларның бижээн шүлүктерин, канчаар дыштанганын, чүнү сонуургаанын бижип турарын баштай-ла номчуур-дур мен.

Мен эрткен чайын эки дыштандым. Август айда малчын кырган-ачам Чолдак-оол Бүрбүевич Ондарның сизинин бөлчүп, дузалажып турдувус. Бичии дыштанып алыр үеде-ле кырган-ачам солун төөгүлери чугаалаар чангыс кижичи.

Оларның бирээзин «Шын» солунун номчукчуларынга сонуургадып бижидим. Ол барык-ла тоолчургу, ыңчалза-даа кырган-ачам ону амыдыралга, шынап-ла, болган дээр чүве.

Арга-арыгыг тайга черге аштаан кускун часкаар чиир чем тыппайн баргаш, ояттап чораан кодан хөй чанынга ужул келгеш, хойнуң чаа өдөөн ызырып алгаш, аргада аштаан бөрүгө чедире бээр. Ол бөрүнүн мурнунга өдөөн салгаш, хөй уунче алгырып-алгырып ужарга, демгизи хойлар чоокта-дыр деп билгеш, соондан халып каар. Бөрүнүн тудуп чиген хоюн кускун ыңчаар сартыктап чемненир турган. Кускун биле бөрү ийи шак ыңчаар бот-боттарын азыранчып чурттап чоруур деп, кырган-ачам чугаалаар.

Анна ООРЖАК,
Кара-Чыраа школазының өөреникчизи.

КОСМОЭНЕРГЕТ

Бир дугаарында кижичи-биле азы өг-бүлөдө бооп турар (азы келир үеде бооп болур) аарыг, озал-ондак, бүдүмчө чок, аайлашпас чоруктарның үнген дөзүн тодарадыр. Аңаа уксаа салгаан каргыш, чок болган кижилер-биле артып калган харылзаа, илби-шиди-биле халдаткан салдар дээр, өске-даа дооралар илереттинип кээр болур.

Октаргайның арыг, чырык күштери-биле дооразын эдип, эмнеп, бажың-балгат, аал коданын арыглап турар. Улусчу эмчи космоэнергет **Кара-кыс Болатовна МОНГУШ** Кызыл хоорайның Декабристер кудумчунун 6 дугаар бажыңының 1 квартиразында чонну хүлээп ап турар. К.Б. Монгуш 2001 чылдың август айда Москва хоорайга өөрөнгөш, 2-ги чыл чедимчелиг ажылдап, чонга буянын чедирип чоруур. **Айтырар телефону 1-07-45.**

Тыва Республиканың Төп сонгулда комиссиязы ТР-ниң ТСК-ның секретары Людмила Ывлевна Кара-Салга ооң кенни

Рага Экендеевна САТТЫҢ

озал-ондакка таварышкаш мөчээни-биле ханы кажыыдалды илередип тур.

ТЫВАНЫҢ ШЫНАРЛЫГ ДЕМДЭЭ

ТЫВА КОМПЬЮТЕР

КОМПЬЮТЕРЫ - ОРГТЕХНИКА - СЕТЕВЫЕ КОММУНИКАЦИИ

КОМСОМОЛЬСКАЯ КУДУМЧУЗУ, 23, ЧУРУКЧУЛАР БАЖЫҢЫ, ТЕЛ. **101-99**

ШЫН

Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100,
Индекс 667000.

ТУРГУЗУКЧУЛАРЫ: Тыва Республиканың Чазаа болгаш «Шын» солун редакциязының коллективи.

Кол редактор Артур ХЕРТЕК

РЕДАКЦИЯ КОЛЛЕГИЯЗЫ: К. Сат,
Е. Монгуш, Ч. Монгуш, С. Хертек,
Т. Хертек.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:
Кол редактор — 3-43-34, кол редакторнун
оралакчызы — 3-33-91.

КИЛДИСТЕР: Нийтигел-политиктиг
килдис — 3-39-15, көдээ ажып-агый кил-
дизи — 1-03-90, культура болгаш өөредилге
килдизи — 1-03-88, чагаа килдизи — 1-03-87,
үлөттүр болгаш медээлер килдистери —
3-34-98, тел/факс (394-22)3-36-82, бухгал-
терия — 3-41-16;

Солун келбейн барганда, дараазында
телефонче долгаар: 3-14-94.

Солунну «Шын» солун редакциязының компьютер төвүңге өрзөн болгаш чыскааган. Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 2 ама.

Тираж 6640.
Чагыг 134.

АГАР САНЫВЫС: № 40703810400000010000 АКБ ОАО Бнк «ТываКредит»,
Кызыл ИНН—1701008465; корр сч 30101810600000000729 БИК 049304729.

Солун Россия Федерациязының Парлалга болгаш массалыг информация чепсектеринин талазы-биле хоойлужудулгазының чорудулгазынга контроль болгаш бүрүткелиниң Тыва девискээр эргелелинге бүрүткеттинген.

Бүрүткеттирген дугаары — Т-00007. ТР-ниң парлалга болгаш информация куркомитетинин типографиязынга парлаан. (Кызыл, Шетинкин-Кравченко, 1).

Солунда парлаттыг материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттыг саннары болгаш өске-даа фактылары, дындагылары дээр авторлар боттары харылыаар.